Национальная библиотека
Республики Тыва
им. А. С. Пушкина

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн.

№ 20 (15845) ◆ 1997 чылдың февраль 18, вторник ◆ Ат салган шагы 22.15 ⇕ Садар өртээ 1000 рубль.

ЧЫВАРЛЫГ-ДАА БОЛЗА, ЧУРТУМ КОНЧУГ...

ТР-НИҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНГЕ КАНДИДАТ Ш. Д. ООРЖАК-БИЛЕ БАРЫЫН-ХЕМЧИК КОЖУУННУҢ СОҢГУКЧУЛАРЫНЫҢ УЖУРАЖЫЫШКЫНЫ

Республиканың барыын зонада эң улуг кожууннарының бирээзи Барыын-Хемчик кожууннуң ажылчыннары бо чылдың март 16-да болур Тыва Республиканың Президентизиниң соңгулдаларынга күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыр дээш, бүгү-ле хемчеглерни ап, рыноктуң бо берге үелеринде кызымак ажылдап турарын аңаа барган кижи дораан-на эскерип каар. Ылаңгыя ТР-ниң Президентизиниң соңгукчулар-биле баштайгы ужуражыышкыны ол кожуунга болурун дыңнаткан соонда, «Шын», «Тувинская правда» солуннарның, радионуң болгаш телевидениениң журналистери ол кожуунга чеде берген бис.

Тыва Республиканың баштайгы Президентизи Ш. Д. Ооржактың Барыын-Хемчик кожууннуң соңгукчулары-биле баштай ужуражыр деп турарында база бир онзагай чүүлдер бар дээрзин соңгукчулар эскерген боор: Шериг-оол Дизижикович бо кожуун чурттуг болгай. Ынчангаш республиканың Президентизиниң эрге-дужаалынга ийиги удаа соңгуттуруп болур мен бе дээрзин бодунуң төрел чону-биле, төрээн чери-биле сүмележир болдап алганы ол.

Соңгукчулар-биле Ш. Д. Ооржактың ужуражыышкынының эгелээринге чедир биче хостуг үениң арткаңы-биле Ш. Д. Ооржакты ТР-ниң Президентизинге кандидат кылдыр деткиир талазы-биле кожуун штавының начальниги Өпей Омупааровна Куулар-биле ужуражып, кожууннуң ажылчы чонунуң деткиир турары Ш. Д. Ооржактың дугайында каш сөстен чугаалап бээрин дилээн мен.

— Уйгу-чыдын чок, ажыл дээнде, амыр-дыжып-даа бодавас — кончуг-ла эрес даргавыс чүве. Мен Шериг-оол Дизижикович «Шекпээр» совхозка ажылдап турда, оон-биле кады ажылдап турдум, өөм ээзи аңаа безин чолаачылап турду. Конторага ону тывары берге — хову турлагларында, сүт-бараан фермазында, малчын коданнарда ол ажылдап чорууур. Кажан малчынның аалынга баарга, ында кажаа көрженин хооруп турган болза, хүүректи алгаш, олар-биле кады ажылдап кириптер. А ажыл доозулбаанда, оон черле чорбас дарга болгай. Ынчангаш бистер шуптувус даргавыстан черле чыда калбазын кызыдар турдувус. Магалыг чаагай сеткилдиг, дузааргак, чону дээш ажылдап чорууур даргавыс чүве.

Барыын-Хемчиктиң үндезин чурттакчызы Мария Чымбаевна Намнан мынча дей-дир:

— Шериг-оол Дизижикович райкууском даргалап келгеш, бисти шуут кайгаткан: ындыг ажылгыр, үлегерлиг дарганы бо-ла чорааш көрбээн мен. Тарып олурткан ыяштарывысты суггарып турарывысты безин хынап чоруп турар, а боду кежээки шакта безин ыяштарын суггарып турарын көргеш, шуут-ла кайгаар бис. Оон ажылгыры, харысалгалыы, эрес-кежээзи бисти ынчаар ажылдаарынче кыйгырып турган.

Шынап-ла, кижиниң ажылчын чүгле оон кады ажылдап чораанннары үнелээр-ле болгай. А «Шекпээр» совхозка ол директорлап турда, оон чолаачызы Оттук-оол Сенгилдеевич Куударның «Черле кижиге дыш бербес, боду-даа дыштанырын бодавас дарга чүве. Ынчангаш мындыг аас-кежиктиг, республикавыстың баштайгы Президентизи болганы ол болгай аан» — деп чугаалап органын дыңналым.

Хоорай чергениң Кызыл-Мажалык суурнуң Культура ордузу. Тыва Республиканың Президентизинге 7 кордакчыларның бирээзи. Тыва Республиканың амгы Президентизи Ш. Д. Ооржак-биле Барыын-Хемчик кожууннуң соңгукчуларының баштайгы ужуражыышкыны 12 шакта эгелээр деп чарлап каан-даа болза, 11 шакта-ла ол улуг ордуну соңгукчулар доллур олурупкан. Ордуже кирер хаалганчок, эжиинче чоокшулаары безин берге — кижи-ле, кижи. Ол-бо аргаларны ажыглап чораш, Культура ордузунче арай боорда кирип келдивис. 500 олуттуг ол ордуда 1 муң чыгыы чон чыылган — шынап-ла, яблоко дүжер чер чогу-ла шын. Кижи бүрүзүнүң-не күзели — ТР-ниң Президентизинге ийиги удаа соңгуур деп турары Ш. Д. Ооржактың, оралакчы президент А. А. Мельниковтуң чугаазын дыңнаары, оларга чагыгларны бээри.

Залга кирип келирге, бир янзы: Культура ордузунуң ханаларында «Эттиң чаазы эки, эштиң эргизи эки». «Ооржак, Мельников дээш бадылаар бис», «Ооржак — бистиң Президентивис» болгаш чоннуң үлегер домактарынга үндезилээн чечен-мерген домактар. сөстер-ле хөй. А индирниң мурнунда «Эки аът ээзин байыдар, экер эр чонун алдаржыдар» деп бижип каан.

Залче Ш. Д. Ооржак, А. А. Мельников кирип кээрге, чон туруп кээп, адыш часкаашкыннары-биле уткуду.

Барыын-Хемчик кожууннуң соңгукчуларының ТР-ниң Президентизинге кандидат Ш. Д. Ооржак-биле ужуражыышкын хуралын Ш. Д. Ооржакты деткиир бөлүктүң штаб начальниги Ө. О. Куулар ажытты.

— Эргим чонум, хүндүлүг соңгукчулар — чаңгыс чер-чурттугларым! 1997 чылдың март 16-ла республикавыстың Президентизин соңгуур болгай бис. Аңаа 7 кордакчының бирээзи — бистиң чаңгыс чер-чурттуувус, ТР-ниң амгы Президентизи Ш. Д. Ооржак биле оралакчы президент А. А. Мельников-биле ужуражыышкында кожууннуң соңгукчулары чыглып келгенивис бо — деп чугаалаарга, залга «Ооржак дээш, Мельников дээш бадылаар бис!», «Ооржак — бистиң Президентивис» — деп бижиктер көстүп келди, чон диңмиттиг адыш часкалы.

Баштай Россияның Эртемнер Академиязының Сибирь салбырының Тывада комплекстиг институдунуң директорунуң оралакчызы, Ш. Д. Ооржакты деткиир талазы-биле бөлүктүң республикада даргазы К. С. Күжүгетке сөс берген.

— Эргим чонум — барыын-хемчикчилер! Бо хүннерде ТР-ниң Президентизинге Ш. Д. Ооржакты деткиир дээш идепкейжи 5 бөлүк чыылгаш, ол дугайын чугаалашкан, 23 муң соңгукчу Ш. Д Ооржакты бадылаар бис дээш адын салган. Бүгү кордакчылардан эң хөй ат салыышкынын алган кижи Ш. Д. Ооржак. Ынчангаш республиканың эртем, культура ажылдакчылары, хоочуннар чыылгаш, Ш. Д. Ооржакты чалап алгаш, ТР-ниң Президентизинге катап соңгударынга чөпшээрел бээрин дилээн бис. Аңаа хүндүлүг Президентивис чөпшээрелин берген.

Рыноктуң бо берге үезинде Президент болур чөпшээрелди бээри — амыр эвес базым. Ынчангаш бистиң дилээвисти деткээни дээш Ш. Д. Ооржакка өөрүп четтиргенивисти илереткен бис. Шериг-оол Дизижиковичиниң бүзүреттиргеннери — 20 кижи. Оларга алдынчылар удуртукчузу А. А. Неволин, кезер эмчи В. А. Ушкалов, башкы А. В. Конев, эртем доктору З. Доржу, алдарлыг артист С. Л. Оюн, сугжулар удуртукчузу О. В. Петров, ТР-ниң Профэвилелдер чөвүлелиниң даргазының оралакчызы Г. Н. Тутынина болгаш оон-даа өскелер хамааржыр — деп, К. С. Күжүгет чугаалааш, бодунуң бодалдарын илеретти.

Ылаңгыя Ш. Д. Ооржактан өске кандидаттар республиканың кожууннарын эргип каапкан, Президентивис Москваже каш удаа чоруп, республиканың амыдыралынга, сан-хөөге хамаарышкан айтырыгларны шиитпирлээри-биле ажылдааш, соңгукчулар-биле ужуражылгазын бөгүн эгелеп турары бо. А Ш. Д. Ооржактың ол ужуражылгаларны бо кожуундан эгелеп турары таварылга эвес: бодунуң төрээн чери Шекпээрге, Барыын-Хемчик кожууннуң соңгукчулары-биле ужуражылгаларны ол эрттирип, силерге — чаңгыс чер-чурттугларынга даянып келгени бо. Ол — чонга кескү, чараш базым-дыр дээрзин К. С. Күжүгет чугаалааш, Президентиге өске кордакчылар, ылаңгыя Дээди Хуралдың Даргазы К. А. Бичелдей, харын-даа Президент Ш. Д. Ооржак-биле кады бо үениң берге айтырыгларын шиитпирлежир тургаш, чүгле Чазакты, Президентини шүгүмчүлээринге өйлежип турарын ол кончуг чараш эвес деп чугаалаан. А Президентиге кордакчы А. Дамба Хуурак кемхерек үүлгедиглериниң талазы-биле бодунуң чадажып турары ажылын Чазакче, Президентиже чууй каап, бир эвес Президент апарзымза, 6 ай иштинде малды өстүргеш, ооң баш санын 1992 чылдыынга чедирер мен деп харысалга чогу-биле чугаалаан. А А. Кашин дээрге институт безин доостаан, республиканың Президентизи болур кижиниң 3 кол магадылалдарының чаңгызынга-даа таарышпас кижи-дир дээрзин ол чугаалааш, аңаа таарыжыр чаңгыс кандидат Ш. Д. Ооржак-тыр дээрзин, март 16-да ону дээш бадылаашкынын бээринче соңгукчуларны кыйгырган.

Дараазында Ш. Д Ооржактың Барыын-Хемчик кожуунда бүзүреттирген кижизи **З. С. Хомушку сөс алган.**

— Хүндүлүг соңгукчулар, чаңгыс чер-чурттугларым! Март 16-да болур соңгулдалар хүнүнде республикавыстың Президентизин соңгуур болгай бис. А аңаа кордакчылар 7 кижи. Оларның эң-не төлептии — ТР-ниң баштайгы Президентизи Ш. Д. Ооржак болгай. Ол ышкаш оралакчы президент А. А. Мельниковту чоп аажок хүндүлээр, ооң ажылын мактаар. Ынчангаш Президентиге Ш. Д. Ооржак дээш, оралакчы президентиге А. А. Мельников дээш бадылаашкынывысты соңгулдалар хүнүнде бериэлиңер деп кыйгырбышаан, Ш. Д. Ооржактың доңчу намдарынга каксы доктааган.

Ш. Д. Ооржак 1942 чылдың июль 24-те Барыын-Хемчик кожууннуң Шекпээрге төрүттүнген. Кызылдың № 2 школазын мөңгүн медальдыг доосkaш, Тимирязев аттыг академияны кызыл диплом-биле доосkaн. «Шекпээр» совхозка экономистеп, оон соонда директорлап, Барыын-Хемчик кожууннуң даргазынга, үш чыл эртkенде, СЭКП Улуг-Хем райкомунуң бирги секретарынга ажылдаан. Оон — СЭКП обкомунуң секретарынга. 1990 чылда — Сайыттар Чөвүлелиниң Даргазынга, а 1992 чылда — ТР-ниң Президентизинге — Чазааның Баштыңынга соңгуткан. ТР-ниң, РФ-тиң депутаты чораан, а 1992 чылдан эгелеп, РФ-тиң Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелиниң депутады, 1996 чылдан — Европарламентиниң депутады.

Ш. Д. Ооржак Тываның даштыкы чурттар-биле харылзаазын улам быжыктырган. Ол Японияга, Малайзияга, Кыдатка болгаш өске-даа чурттарга чораан, Россияның Чазак делегациязын Турцияга удуртуп чораан.

Ш. Д. Ооржак ТР-ниң Президентизинге ажылдап кирген соонда дыка хөй чаартылгалар болгулаан. Ылаңгыя эът, картофель, ногаалар-биле республика бодун хандыртынып апарган дээрзин З. С. Хомушку чугаалааш, «Кежигге келгеш, аъттар солувас» дижири ышкаш, амгы Президентивисти өске Президентиге солувайн, ону март 16-да ийиги хуусаада арттырып алыр дээш бадылаашкыннарын бээринче Барыын-Хемчик кожууннуң бүгү соңгукчуларын кыйгырган.

Тыва Республиканың Президентизинге кандидат **Ш. Д. Ооржакка** сөс бээрге, соңгукчулар диңмиттиг адыш часкаашкыны-биле уткаан.

— Эргим чонум! Мээң-биле ужуражыр дээш мында чыглып келгениңерге өөрүп турар мен. Тыва Республиканың Президентизинге, оралакчы президентизинге 14 кордакчы бар. А мээн соңгулда мурнунуң ужуражыышкынын чурттумдан эгелээним таварылга эвес. Кижиниң төрээн чери, төрел чону чоңчуг. Чыварлыг-даа болза, чуртум кончуг, чыыштыг-даа болза, чонум кончуг. (Ол сөстерни соңгукчулар үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыннары-биле уткаан).

Ынчангаш силер-биле ужуражып келгеним бо.

ТР-ниң Чазаа чоннуң амыдырал байдалын экижидер, экономиканы хөгжүдер дээш бүгү-ле чүүлдерни кылып турар. Ол талазы-биле хөй ажылдар кылдынган, ону чон билир. Ынчангаш чылдар хилис эртпээн дээрзинге бүзүрээр бис.

ТР-ниң Президентизиниң албан-дужаалынга кордакчылар эвээш эвес. Оларның дугайында багай сеткил сеткиир чүве менде чок. Оларны хүндүлээр мен, оларның программаларында эки чүүлдерни үнелеп турар мен, бир эвес чонум мээ улуг идегелди көргүзүп, ийиги хуусаада мени Президент кылдыр соңгуп алыр чүве болза, ол кандидаттарны командамга киирип алырын бодап турар мен — деп, Ш. Д. Ооржак чугаазын эгелээн.

Чедип алдынган эки чүүлдерни уламчылаар бис. Социал реформаларга «багай» демдек салбас бис. Иелер дугайында, школа дугайында реформаларны боттандырып турар бис. Россияның 20 интернат системазының бирээзи — Тывада.

Оглуңарга, акыңарга менээ ажынмас боор силер — кадык камгалал талазы-биле биче доктаалтайн. Россияда ядролуг 3 томограф бар, оларның бирээзи — Тывада. Моон мурнунда Москваже эмнедирибиле чорудуп турган аарыг кижилеривисти ам Тывада ол дерилге-биле эмнеп турар апардывыс. Бүүректе даштарны кезип эмнээшкин-биле ыштуп турдувус, ам ону кезиишкин чокка кылып турар бис. Чоокта чаа Израильден кончуг ховар аппаратты садып алдывыс. Сибирь девискээринде ол кончуг ховар аппарат-тыр. Кижиниң органнарын эде салыр эмнелгени Кызылга удавас ажыдар бис.

Тыва чоннуң өзер чоруу чылда-ла 2500-2600 кижи болуп турар. Кем-херек үүлгедиишкиннери эвээжеп турар. Чоннуң амыдырал байдалы экижип турар. Ам бо хүннерде хуу кижилерде 17249 чиик машина, 2800 чүък машиналары, 285 автобус, 560 трактор бар. Чоннуң ажаалга кассаларында шыгжамыры — 64,5 млрд. рубль.

Россияда кижилерниң өлүп хораар чоруу өзериинден көвүдеп турар, а Тывада ындыг эвес — өзүлде мурнап турар.

Республикадан дашкаар өөренип турарларның саны 2, 3 катап өскен. Японияда, Турцияда, АКШ-та тыва студентилер өөренип турар. Аштап, бергедеп турарывыс ол бе ынчаш?

Бергелер бар. Бир эвес бөгүн менден «Чонуң дээш шупту чүүлдерни кылдың бе?» деп айтырар болза, «Ам-даа чедир кылып четтикпедим» деп харыылаар ийик мен. Чедир кылбаан чүүлдерим база эвээш эвес, ону бот-шүгүмчүлекчи ёзу-биле маңаа чугаалаар мен.

Хүндүлүг чонум! Улуг Хемчиим, улуг тыва чонум биске база катап улуг идегелди көргүзүп, ийиги хуусаада бисти соңгуп алыр болза, биске, оолдарыңарга бүзүрээр болзуңарза, адым ышкаш шериг ёзу-биле ажылдаар мен — деп, Ш. Д. Ооржак чугаазын доосту.

ТР-ниң оралакчы президентизинге кандидат А. А. Мельников «Күжүвүстү, билиивисти, арга-дуржулгавысты — төрээн Тывавыска» деп программа-биле соңгукчуларны таныштырган. Ылаңгыя төптен айтыышкын бээр чоруктуң эвээжээнин, эртемниң, техниканың, культураның хөгжүлдезин, чоннуң национал байырлалдары — Шагааны, Наадымны чылдың эрттирип турарын, тыва спортчуларның чедиишкиннерин ында тода айыткан.

С. ышкаш Дээди Хуралдың депутаттарының санын ам-даа кызырары, Улуг Хуралкежигүннерин көвүдедири, хоойлужудулгада чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар ам-даа бар. Ылаңгыя кожуун чагыргазының даргазын Президент ажылындан дүжүрер арга чок болуп турар. Ону дарый эде көөрү база чугула. Шагдааның участок инспекторларының санын көвүдедири, ИХЯ ажылдакчыларының чон мурнунга доктаамал отчет бээри, «Тыва кобальт» комбинатты, Терлиг-Хаяның мөңгүн суу бүдүрүлгезин, туйбу заводтарын катап кылыры негеттинип келген.

«Тыва Республиканың Маадыр иези» хүндүлүг атты тургузарын чедип алыр апаар бис. Ол ышкаш «Убса-Нур» программазы-биле тыва эколог-космонавтыны октаргай делгеминче ужудуп үндүреринин айтырыын база ол Программада киирген.

Залга: «Чону чоорган, хөйү хөйлең» деп бижиктер көдүрлүп келген.

Адыш часкаашкыннары оожургаан соонда, соңгукчуларның саналдары эгелээн.

— Хүндүлүг чонум! Кожуун төвүнүң хоочуннары дугуржуп чугаалашкаш, республиканың хөгжүлдезинге улуг үлүүн киирген Ш. Д. Ооржакты ийиги хуусаада Президент кылдыр соңгуурун шиитпирлээн. Кара-Хөлде чырык, Мөңгүн-Тайгаже, Тожуже оруктар, чоннуң амыдыралы дээш сагыш салыышкын — шупту-ла Шериг-оол Дизижиковичиниң ажылы-дыр. Ынчангаш даргавысты, чаңгыс чер-чурттуувусту Президентиге катап соңгуурунче бүгү соңгукчуларны кыйгырдым! А даргавысты солуптар болза, чаа дарга Москваже барып азыптүреп турда, ажыл суларар болгай — деп, хоочун башкы Ч. К. Монгуш саналдады.

Кандидаттарның аттарын саазыннарда бижип алган кезек аныяктар — садик ажылдакчылары сценага үнүп келгеш, оларга характеристиканы берип, кандидатураларын уштуп алырын сүмелеп, чечен-мергени-биле шүлүктедилер.

Ол ышкаш төөгү башкызы Саяна Сарыглар, Шекпээрде башкы З. Д. Сарыглар санал берип, соңгулдалар хүнүнде Ш. Д. Ооржак, А. А. Мельников дээш бадылаашкыннарын бээринче соңгукчуларны кыйгырганнар.

— А. Дамба-Хуурактың-даа, К. Бичелдейниң-даа программалары солуннарда парлаттынган. Президентиниң эрге-дужаалынга кол кордакчыларның бирээзи К. Бичелдей болгай. А ооң программазының хөй кезии — Чазакты, Президентини шүгүмчүлээн, а херек кырында ооң кады кылышкан ажылы чок — деп, Дээди Хуралдың депутады **Г. С.-М. Иргит** чугаалаан. А Президент Ш. Д. Ооржактың Программазында кымны-даа бактаваан, бурунгаар көрүүшкүннүң программазы-дыр дээрзин ол демдеглээн.

Деткикчи бөлүктен А. В. Биче-оол санал бергеш, кымны-даа эвес, а чүгле Ш. Д. Ооржак, А. А. Мельников дээш бадылаашкынын бээринче чонну кыйгырган, ол ийи кандидатка тулган чараш кылдыр кылганы аът херекселин, хыныг бижектерни, бүрүн дерилгелерлиг бичии өгнү белекке тывыскан.

Түңнелинде, Ш. Д. Ооржак сөс алгаш, соңгукчуларның чылыг сөстери дээш өөрүп четтиргенин илередип, «Чыварлыг-даа болза, чуртум кончуг, чыыштыг-даа болза, чонум кончуг» — деп, үлегер домак-биле сөзүн доосту.

Күрүнениң «Саян» ансамблиниң артистери солун концертти бараалгаткан.

* * *

Ак-Довурак хоорайның Культура ордузу. Тыва Республиканың Президентизинге кандидат Ш. Д. Ооржак-биле соңгукчуларның ужуражыышкыны аңаа эгелээн. 14 шак четпээнде-ле чүгле ордунуң залында, коридорунда эвес, а ооң даштында безин чоннуң хөйүн кижи кайгаар. Ак-довуракчылар Культура ордузунга хос чер чок кылдыр доллур олурупканнар. Деткикчи бөлүктүң кежигүннери Ш. Д. Ооржактың ажыл-чорудулгазы, намдары-биле таныштырган соонда, Ш. Д. Ооржакка сөс берген. Эрткен 5 чылдарда республиканың амыдыралында чедиишкиннерни, чедир кылдынмаан ажылдарны ол чугаалап, ылангыя акша-тегериктиң чедишпейн турары бо берге үеде республиканың чону акшаны ажылдап ап эгелээни черле багай эвес деп, ол чугаалаан.

Республиканың культура, спортчу амыдыралында чамдык кескү чедиишкиннерге ол доктаап, Монгуш оглу Чечен-оолдуң Олимпиадага чемпионнай бер часканың, Аяс Сояның делегей чемпиону болганын-даа Шериг-оол Дизижикович улуг чоргаарал-биле чугаалаан.

Ол ышкаш, амыдырал берге, ынчангаш силерге тулган эки чуртталганы аазап шыдавас мен дээрзин ол чугаалааш, мурнувуста турар чамдык бергелерге база доктааган. Божаан соонда шөлээже үнген иелерге, ааргаан кижилерге акшаны дарый төлээрин ол чугаалады.

Ш. Д. Ооржак-биле ужуражыышкын хуралынга Чымба Алдын-оол, башкы Т. М. Рогачева, хоочун башкы С. С. Тамдын-оол, эмчи М. П. Дүктүг-Бора, В. И. Митюков, методист А. С. Сарыглар болгаш өскелер-даа саналдарын берип, соңгулдалар хүнүнде амгы Президентивис Ш. Д. Ооржакты дээш бадылаашкыннарын бээринче кожууннуң бүгү соңгукчуларын кыйгырганнар.

Ужуражылга соонда, хууда айтырыглыг кижилерни ол хүлээп алган.

«Саян» ансамбльдиң артистери солун концертин соңгукчуларга бараалгаткан.

Маадыр-оол КАЛЧАН.
«Шынның» тускай корреспондентизи.

ДУЗАЛАЖЫП КЕЛГЕН

Тываның девискээринге улуг хар чагганындан чамдык оруктарда байдал бергедеп турар. Хандагайты — Торгалыг аразының оруу колдуу үзүлгеп турган. Хар чаггаш, дуй хөртүктеп каапкан. Орукту аштап арыглаары-биле хар октаар «Снога» деп машинаны Танзыбэйниң орук-септелге-тудуг эргелелиниден чолаачызы-биле кады чалап эккелген, бо хүннерде Хандагайты—Торгалыг оруун аштап доозуп турар. Торгалыг — Ак-Чыраа оруу база бергедеп турар. Хар октаар «Снога» деп машинадан аңгыда, бульдозер, автогрейдер, өске-даа техниканы хаара туткан. «Тыва авто-орук» эргелелинден тускай эртемниг специалистер боттуг дузаны чедирип турар.

Самагалдай — О. Шынаа — Ак-Чыраа оруун аштаары уламчылавышаан. Бо хүннерде ында бульзодерлер ажылдап турар. Орукту дарый аштап доозар, Ак-Чыраадан мал чеми сөөртүп турар ажыл-агыйларга деткимчени көргүзери-биле Самагалдайның орук-септелге-тудуг эргелели бар-ла хемчеглерни ап турар. Бояровка — Тоора-Хем авто-орук январь 20-де ажыттынган, оруктуң узуну 170 км, вездеход машина-биле 8 шак чоруп болур. Бо орукта орук ажылчыннары доктаамал ажылдап турар.

Эрзинниң оруктарында доктаамал автогрейдер, бульдозер ажылдап, Качык-биле орукту ол ажыл-агыйның бульдозери аштап турар, Эрзинниң орук-септелге-тудуг участогу кывар-чаар материалдар-биле доктаамал хандырып келген.

Ам удавас час дүжер, хар эриир, ол өйде оруктарга база-ла бергедээшкиннер тургустунуп кээр. Ону болдурбазы-биле амдыгааштан эгелээш дээштиг хемчеглерни алыры негеттинип турар. Ажыл-агыйларның удуртукчулары, кожуун, суму чагыргаларының даргалары тус черде турар орук-септелге тудуг эргелелдери-биле бир демниг ажылдап, көвүрүглерни доктаамал хайгааралга алган турар. Тайгада улуг хар чагган, үер болуру магатчок, орта баш удур белеткенири эргежок чугула апарган.

Багай-оол ОЮН.
«Тыва автоорук» эргелелинде техниктиг хайгаарал кылдыныышкынның эргелекчизи.

ПРЕЗИДЕНТ СОҢГУЛДАЛАРЫНГА УТКУШТУР

ХООЧУННАР ЧЫЫЖЫ

Тываның дайын болгаш күш-ажыл хоочуннарының республика активиниң хуралы эрткен пятница хүнүнде Улусчу чогаадылга төвүнге болуп эрткен. Ынчан хоочуннар улуг залды чык доллур чыылган. Дараазында ийи айтырыгны актив хуралы чугаалажып көрген: а) Россияның хоочуннар организациязының 1996 чылдың декабрьда Москвага болган III съездизиниң түңнелдери болгаш республиканың хоочуннар организациязының сорулгалары; б) Тыва Республиканың Президентизиниң соңгулдаларынга хоочуннар киржир дугайында.

Дайын болгаш күш-ажыл хоочуннарының Москвага болган улуг чыыжының Тывадан делегады — республиканың хоочуннар чөвүлелиниң даргазы Т. Ч. Норбу актив хуралынга делгеренгей илеткелди кылган болгаш Россияның хоочуннар организациязының съездизиниң түңнелдеринге тодаргай доктааган.

Ала-чурттуң Улуг дайының киржикчизи, Тывага хоочуннар организациязының үндезилекчилериниң бирээзи Т. П. Пичен-оол бир дугаарында санал берген. Россияның хоочуннар организациязының съездизиниң түңнелдерин чүүлдүг деп санаарын, ооң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарын ол саналдаан. Дайын болгаш күш-ажыл хоочуннарының Кызыл хоорай чөвүлелиниң 1996 чылда болгаш амгы үеде ажылының дугайында ооң даргазы А. А. Зайцева чугаалаан болгаш найысылалда хоочуннар организациязынга материалдыг деткимчени көргүзерин чаагай сеткилдиг бүгү кижилерден, хамыктың мурнунда, акша-хөреңгилиг организацияларның, бүдүрүлге черлериниң удуртукчуларындан дилээн.

Кызыл кожууннуң хоочуннар чөвүлелиниң даргазы А. Б. Көшкендей актив хуралынга санал бергеш, хоойлуда көрдүнген хоочуннарга чиигелделерни чедир көргүспейн турары дээш республиканың харылзаа чериниң удуртукчузу Д. К. Донгакты шыңгыы шүгүмчүлээн. Актив хуралының өске-даа киржикчилери санал бергеш, Тываның хоочуннарын амгы үеде дүвүредип турар чугула айтырыгларга доктааган. Тыва Республиканың чонунуң Социал камгалал яамызының сайыды Д.-С. Б. Яндактың чугаазын чыылганнар улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш чамдык айтырыгларга хамаарыштыр тайылбырны бээрин негээн. 1997 чылдың январь айның пенсиязын хоочуннарга тыпсырын Кызыл хоорайда доосканын, кожууннарда ол айның пенсиязын тыпсырын чоокку үеде бүрүн боттандырарын, а февральдың пенсиязын төлээрин найысылалга база кожууннарга дораан эгелээрин ол дыңнаткан.

Бирги айтырыг талазы-биле доңчу доктаалды актив хуралы хүлээп алган болгаш Россияның хоочуннар организациязының съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга күүседир талазы-биле тодаргай хемчеглерни ажылдап кылгаш, боттандырарын черчерде хоочуннар организацияларынга дааскан.

Хүн чурумунуң ийиги айтырыын чугаалажып эгелээр мурнуу чарыында хоочуннарның республика чөвүлелиниң даргазы Т. Ч. Норбу доңчу тайылбыр кылган. Тыва Республиканың Президентизиниң соңгулдаларынга хоочуннарның киржилгезиниң дугайында айтырыгны республика чөвүлелиниң президиуму эң-не кичээнгейлиг болгаш бүгү тала-биле чугаалажып көргенин ол дыңнаткан. Тыва Республиканың Президентизиниң албан-дужаалынга амгы Президент Ш. Д. Ооржактың, ТР-ниң оралакчы президентизиниң албан-дужаалынга ийиги хуусаада А. А. Мельниковтуң кандидатураларын деткиир дугайында шиитпирни хоочуннарның республика чөвүлелиниң президиуму хүлээп алган болгаш ол чугула айтырыгны бүгү тала-биле чугаалажып көргеш, чогуур шиитпир алыышкынны кылырын актив хуралының киржикчилеринге саналдаан.

Ак-Довурак хоорайда хоочуннар чөвүлелиниң даргазы Х. Ч. Сарыглар ийиги айтырыгның талазы-биле саналынга мынча деп чугаалаан: «Ак-Довурактың чылыдылга төвү эрткен кыжын кончуг соок үеде үрелиишкинге таварышкан уржуунда ооң чурттакчылары дыка берге байдалга таварышкан турганын билир болгай силер. Кайгамчык улуг күженишкиннерни кылганының болгаш дендии хөй чарыгдалдарны үндүрген түңнелинде, чылыдылга төвүн катап тургускан. Ынчангаш Ак-Довурактың хамаатылары, бистер амгы үеде дывааржап оранында чүве дег, магалыг чурттап тур бис. Бо дээрге, хамыктың мурнунда, Тыва Республиканың Президентизи Шериг-оол Дизижикович Ооржактың ачы-хавыязы-дыр. ТР-ниң оралакчы президентизи Алексей Александрович Мельниковту кончуг эки билир мен. Кажан Ак-Довурактың арыглал фабриказының директору турган үемде А. А. Мельников-биле хөй удаа ужуражып, чугула айтырыгларны шиитпирлээр талазы-биле ооң деткимчезин ап келген мен. Биче сеткилдиг, кижилер дугайында сагыш човангыр, бедик мергежилдиг удуртукчу кижи. Ынчангаш Тыва Республиканың Президентизиниң албан-дужаалынга Ш. Д. Ооржактың, ТР-ниң оралакчы президентизиниң албан-дужаалынга А. А. Мельниковтуң кандидатураларын Ак-Довурактың хоочуннары бир үн-биле деткип турар».

Республиканың «Лидер» деп соңгулда блогунуң координатору А. А. Дугержаа сөс алгаш, Тыва Республиканың Президентизиниң албан-дужаалынга Ш. Д. Ооржактың, ТР-ниң оралакчы президентизиниң албан-дужаалынга А. А. Мельниковтуң кандидатураларын деткип турарын, 1990 чылдың эгезинде бистиң республиканың девискээринге националдар аразының харылзаалары дыка нарыдап турганын билир болгай силер, эргим хоочуннар деп, ол чугаалаан. Националдар аразының ынчаарда чидигленген харылзааларын кайгамчык улуг күженишкиннер-биле чогумчалыг болдурарын Ш. Д. Ооржак, А. А. Мельников чедип алган болгаш республикага социал-политиктиг быжыг байдалды хандырган. Ынчангаш оларның кандидатураларын хамыктың мурнунда деткип турар мен. Тывада чурттап турар янзы-бүрү националдыг кижилерниң найыралы — ол дээрге, бистиң амыдыралывыстың үндезиннериниң үндезини-дир. Дайынның кадыг-дошкун чылдарында тывалар, орустар, буряттар, алтайлар, белорустар, украиннер болгаш өске-даа национарларның төлээлекчилери кайгамчык эң-найыралдыг чурттап, бүгү чүвени — ажыг-шүжүгнү-даа, өөрүшкүнү-даа кады деңге үлежип келген. Ынчангаш бүгү аар-бергелерни, дошкун шылгалдаларны алдарлыы-биле шыдажып эрткен бис — деп, күш-ажылдың хоочуну онзалап демдеглээн.

Тыва Республиканың Президентизиниң албан-дужаалынга Ш. Д. Ооржактың, ТР-ниң оралакчы президентизиниң албан-дужаалынга А. А. Мельниковтуң кандидатураларын деткиир дугайында шиитпирни актив хуралы бир үн-биле хүлээп алган

(Төнчүзү 2 ги арында).

БИСТИҢ КАНДИДАТТАРЫВЫС

ПОЛИТИК, ЭРТЕМДЕН, БАШКЫ

Тыва Республиканың Президентизиниң албан-дужаалынга кандидат

Кара-кыс Донгаковна АРАКЧАА

Допчу намдары

Кара-кыс Донгаковна Аракчаа 1950 чылда төрүттүнген, Москвада күрүне университедин дооскан, химия эртемнериниң кандидады, доцент. Соңгу чүкту хөгжүдер айтырыглар талазы-биле Россия Федерациязының күрүне комитединиң ажылдакчызы.

Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының — Парламентизиниң 1993-1995 чылдарда бирги чыыжының Күрүне Думазының депутады.

Россияның Социалистиг партиязының федералдыг баштаар чериниң кежигүнү.

Тываның аржааннарының шинчилекчизи. 50 ажыг эртем ажылдарының автору, ССРЭ-ниң шинчилекчилер болгаш чогаалыкчылар ниитилелиниң 1938 чылда херээжен чон аразынга шинчилекчилер шаңналының лауреады.

Россия Федерациязының Президентизиниң чанында кижи эргелериниң талазы-биле комиссияның эксперти, Россия Федерациязының Президентизиниң чанында Политиктиг Консультативтиг Чөвүлелдиң кежигүнү, РФ-тиң ФХ-ниң күрүне Думазының Национал айтырыглар талазы-биле эксперт чөвүлелиниң кежигүнү.

Россияның үндезин улустарының Информация төвүнүң президентизи.

КНО-нуң кижи эргелериниң талазы-биле комиссиязының ажылчын бөлүүнүң кежигүнү, Европа парламентизиниң чанында Делегейниң үндезин улустарының делегациязының кежигүнү, делегейниң үндезин улустарының эртемденнер ассоциациязының кежигүнү. «Долгандыр турар хүрээлел болгаш хөгжүлде» деп Рокфеллер фондузунуң делегей программазының киржикчизи.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧОНУНГА КЫЙГЫРЫГ

Эргим чаңгыс чер-чурттугларым!

Күрүне Баштыңның соңгууру — кандыг-даа ниитилелге чугула бурунгаар базымдыр. Ол дээрге, бистиң республикавыска амгы үеде эң-не чугула, чүге дизе, ам чүгле тодаргай кандидатты шилип алыры эвес, а ниитилелдиң келир үедеги угланыышкынын шилип алыр болгай бис. Харысалгалыг бо албан-дужаалга — Тыва Республиканың Президентизиниң албан-дужаалынга кандидат болзумза-даа, Силер — соңгукчулар-биле бодумнуң хуула бодалымны үлежиксээн ийик мен.

Кандидат бүрүзүнүң программалыг документилеринден силерниң кижи бүрүзү ниити байдалды билип алыр болгай силер, чүгле эки чүүлдерни кылырын чугаалаар болгаш аазаар болгай.

Кончуг берге сорулга силерниң мурнуңарда тургустунган: силерге чүнү саналдап турарын чүгле көөр эвес, харын ыяк билип аар ужурлуг силер:

— кандидат бодунуң эткен сөзүнүге ээ боор шыдаар бе, ол кандидат кайы хире шудургу, принципиалдыг кижил;

— бодунуң хуузунда эвес, чогум-на харын республиканың хамаатыларының айтырыгларын шиитпирлээринге кайы хире шиитпирлиг кижил;

— кандидаттың хамааты туружу кайы хире шиитпирлигил;

— кордакчылар республикада экономиктиг болгаш социал чаартылгаларда четпестерни өскелерже чая каап турар бе, бодунуң частырыгларын миннип, өскелерниң шын чүүлдерин хүлээп көрүп турар бе;

— эрге-чагырганың янзы-бүрү адырлары-биле удур туржуп турар бе, азы кады ажылдажылганы ханыладып турар бе, янзы-бүрү хөй-ниити болгаш политиктиг шимчээшкиннер-биле, политиктиг удурланыкчылары-биле канчаар ажылдап турарыл;

— ниитилелди чогумчудуп шыдаар бе, ниитилелди чарылдырып, эрге-дужаал сүрүжүп турар бе;

— ол профессионал ажылдап, чазакты тургузуп шыдаар бе, ооң кадр политиказы кандыг болурул, кадрларны шилип алырынга кандыг үндезинни тургузарыл, төрелдерин, чаңгыс чер-чурттугларын, найыралдыг эш-өөрүн шилип алыр бе, чүгле Президентини дыңнаар, ооң айтыышкынын күүседир кижилерни шилип алыр бе, азы хууда республика ниитинге эвес, харын федералдыг деңнелге бодунуң туруштарын камгалап, профессионал, туруштуг кижилерни шилип ап шыдаар бе;

— республиканың, ооң хөй националдыг чонунуң эрге-ажыктарын кайы хире камгалап шыдаарыл (федерация болгаш делегей деңнелинге). Кандидаттың бүдүжү үстүнде негелделерге дүүшкен турар ужурлуг.

Президент дээрге, ол чүгле бистиң республикавыстың Баштыңы эвес, харын Федерация Чөвүлелиниң — дээди төлээлелге болгаш хоойлужудулга органының кежигүнү болгай, Россияның удуртукчуларының бирээзи ышкажыл. Ол дээрге албан-дужаалының аайы-биле амыдыралдың бүгү адырларынга күрүне политиказынга салдар чедирер кижи-дир.

Ынчангаш силерниң кижи бүрүзү кандидат бүрүзүнден: «эрге-чагырга былаажып тур силер бе, бүрүн эргелер, азы ажыл-херек дээш туржуп тур силер бе?» деп айтырыгны [illegible] болур силер.

Мындыг байдал тургустунуп келгенде силерниң сорулгаңар бөдүүнчүүр боор: силерниң шуптуңарның билир кижилериңер ышкажыл, оларның хөй нуруузу хөй чылдарда эрге-чагыргага, бүрүн эргелерге, ниитилел амыдыралының янзы-бүрү үелеринде ажылдап чорааннар. Силер кижи бүрүзүн өттүр көөр ужурлуг силер.

Хүндүткел-биле, Тыва Республиканың Президентизиниң албан-дужаалынга Силерниң кандидадыңар

Кара-кыс АРАКЧАА.

КАНДИДАДЫВЫС ДУГАЙЫНДА СӨС

Кара-кыс Донгаковнаның «Тываның аржааннарының дугайында» деп номун 1995 чылда Москвада «ПолитКом» деп ном үндүрер чер орус болгаш англи дылдарга парлаан. Ол ном эртем бөлүктеринге улуг үнелелди алган. Делегей эртемденнери авторну чүгле көскү эртемден эвес, харын күш-ажылга ынак, ажылгыр кижи кылдыр демдеглээн. Кара-кыс Донгаковна Аракчаага хамаарыштыр бир эртемденниң чагаазын силерге таныштырайн, ону бичии-даа өскерилге чокка киирдим:

«Хүндүлүг Кара-кыс Донгаковна!

Минералдыг суглар болгаш оларны ажыглаарының дугайында материал белеткеп турган, «Тываның аржааннарының дугайында» силерниң номуңар-биле таныжар аргалыг болдум. Силер номнуң эге чүүлүнде бо чугула эртем ажылын таныштырылга кылдыр тайылбырлаан болдуңар, ол ындыг эвес: ол дээрге ылап-ла дээди деңнелдиң эртем ажылыдыр. Ооң үнези бедик. Силерниң эртем талазы-биле эш-өөрүңер бо чугула ажылды бедик-биле үнелеп турар, ол хире улуг ажылды чыып, чогаадыры дээрге, шынап-ла, дүшкүүрлүг улуг ажыл болгай, ылаңгыя амгы саң-хөө чедишпес үеде ооң үнүп келгени — ужур-дузазын үнелээни ол болгай. Аналитиктиг химияны, кадыр-каскак тайгаларга, ээп ховуларга шинчилел ажылдарын кылып чораан кижилерни бичии-даа бол, билир кижилер эртем материалдарын чыып алыр дээш, силерниң кайы хире бергелерге таваржып чорааныңарны үнелеп, хүндүлээр апаар. Силерниң эртем ажылыңар улуг оруктуң эгези деп бодай-дыр мен.

Силерниң эртем ажылыңарның эң чоон дөзү — авторнуң тыва Төрээн чериниң аттарын адап, ажыглааны кижини безин сергедип кээр-дир. Чоннуң чаңчылдары, төрээн бойдузун камгалап, ыдыктап чорууру кымны оортпезил? Чонунга ынак, ону хүндүлеп чоруур кижи ындыг бедик эртем ажылын кылып болур.

Тыва Республика кандыг угланыышкын-биле хөгжүүрүл, амгы үеде чүну кылырыл деп чугула айтырыгларны номдан кижи билип алырдыр. Сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы силерниң республикаңарга кайы хамаанчок делгередип турар чорук силерниң чуртуңарның, Тыва Республиканың, национал чараш болгаш каяа-даа катаптаттынмас онзагай байдалынга хора чедирип болур байдалдарны бижээниңерни номдан билдим.

Аржаан ишкеш, суксунум ханды, бүгү күжүмнү, шаамны силерниң тыва чоннуң келир үедеги чечектелиишкини, амыдыралы, бай-байлак чуртталгазы дээш бээримни силерге аазап ор мен.

А. ПЕТРОВ, дипломнуг химик, инженер.

ЧАҢГЫС ХЕРЭЭЖЕН КАЙЫН ЧАЗАР

Бо дээрге Кара-кыс Донгаковнаның дугайында чугаадыр. Өг-бүлениң чаагай чоруу херээжен кижиден хамааржыр. Чылыг чымчак, чаагай амыдырал — аваларывыстың ачызы. Кажан ашактар эвээш шалың алыр апаарга безин аваларывыстың «тоолу» кандыг ийик. Кандыг-даа таварылгада олар бисти чемгерер, адаларывысты сургап орар. А ашактар кандыг ийик, ажыл-агыйын, амыдыралын, кадык-чаагай, чараш чурттаарын уттуптарлар. Амыдыралывыс бергедир, сула салдынмаалы, Кара-кыс Донгаковна Аракчаа дээш бадылаалы, эштер!

Чурумал Салчак, Нина Куулар, Тамара Шохина, Ольга Допьян, Елена Суваккит, Татьяна Журавлева, Галина Монгуш.

ХООЧУННАР ЧЫЫЖЫ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

болгаш оларга тодаргай чагыгларны берген. Бо кандидаттар дээш боттарының бадылаашкыннарын 1997 чылдың март 16-да бээриниче республиканың бүгү соңгукчуларын кыйгырган документини хоочуннар шуулганы бадылаан.

* * *

Хоочуннарның республика активиниң хуралынга олуржур кылдыр Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржакты, оралакчы президентизи А. А. Мельниковту баш бурунгаар чалаан турган. ТР-ниң оралакчы президентизи ол хуралга эгезинден бээр олурушкан, Президент Ш. Д. Ооржак РФ-тиң Федерация Чөвүлелиниң Москвага болган хуралынга киржип чораан соонда Кызылдың аэропортундан актив хуралынга дорту-биле чедип келгенин, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарын ооң хүндүлеп турары кылдыр чыылганнар санап көрген болгаш ону адыш часкаашкыны-биле уткуп, президиум столунче дораан чалаап.

Президент болгаш оралакчы президент хоочуннарның хөй санныг айтырыгларынга тодаргай харыыны берген болгаш актив хуралынга чүве чугаалаан. Оларның чугаазын чыылганнар улуг кичээнгей-биле дыңнаан. Дараазында кол түңнелдерге Президент бодунуң чугаазының төнчүзүнде доктааган. Бирээде, экономикада, социал адырда улуг бергедээшкиннер бар-даа болза, келир үениң демократтыг, эрге-хоойлулуг күрүнезиниң таваан ам салып алган бис. Ийиде, Россияның чаңгыс аай экономиктиг девискээр делгеминде чурттап турар бис, биргээр чугаалаарга, чуртта байдал экижиирге, тываларга база эки болур. Үште, реформалар чайлаш чок болгаш, катап дедир эглир орук чок.

Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш оралакчы президентизиниң албан-дужаалдарынга кандидатураларын бир үн-биле деткээни дээш өөрүп четтиргенин Ш. Д. Ооржак, А. А. Мельников хоочуннарга мөгейиг-биле илергейлээн болгаш оларның дугайында сагыш салыышкынны моон соңгаар-даа улам-на күштелдирерин аазавышаан, быжыг кадыкшылды күзээн.

«Саян» ансамбльдиң артистериниң концертин хоочуннар улуг сонуургал-биле көрген.

Данияр ИРГИТ.

Кыштаглаашкын—улуг шылгалда

ЧЫРЫК ЧОК КОДАННАР

Көдээ ажыл-агый ямызының кол мал эмчизи Шыдаа Монгуш Каа-Хем кожууннуң кыштаглаашкынында мал-маганының ниити байдалын хынап, таныжкаш келген. Ук кожуунда кыштаглаашкында мал бажының ниити саны мындыг: шээр мал— 13340 баш, ооң иштинде төрүүр хой 6683, 2502—бода мал, ооң иштинде 316 сарлык, 848 төрүүр улуг инек, 1493 — чылгы, 76 — иви бар.

Ниити малдың аарыглаа талазы-биле байдалы чүгээр деп болур: шээр-даа, бода-даа малдың аразында кодур аарыы чок. Малчыннарның кол-ла бергедеп турар чүвези—мал чеми биле чырык. Ылаңгыя бо хой оолдаашкынының үезинде кыштагга чырык чок болурга түвектиг, бергези аттыг. Чижээлээрге, «Суг-Бажы» совхозтуң Чиңге-Даг кыштаа суурдан 90 километр ыраак черде турар. Ында төрүүр 5 кодан бар. Чырык чоктуң хараазы-биле ынаар сугну суг сөөртүр машина-биле чедирип турар. Бир эвес чырык турган болза, ында кудук бар, малды ол кудуктан олар-даа, ол чоок-кавыда аалдар-даа суггарып аптарының аргазы тургустунар.

Өске совхозтарга көөрде, Суг-Бажында байдал чүгээр. Сиген, саваң малчыннарда чедиртинген, мал чеми харын чок. Совхоз директору мал чемин чугаалажып ап турар. Ол 10 тонна хомүр-даш алгаш, 5 тонназын малчыннарга дүжүрген.

«Бүрен-Хем» ажыл-агыйның төрүүр коданнар кыштагларында, «Енисей» кооперативтиң 4 коданында чырык чок. «Каа-Хем» коллективтиг ажыл-агыйда байдал мүн-не чүгээр. Фермада инектерни чылыг суг-биле суггарып турар. Маймазында Эзир-оол Балдаңның коданында 187 төрүүр хой бар. Малының чеми четпес. Ында хойнуң хаван турган, адаа даш, шык, соок кажаада тудуп турарындан байдал нарыыдаан. Тускай эртемниглер ынаар сагыш салза эки.

Чамдык совхозтарның адын солаанындан, тус черниң удуртукчулары электр хайгаарал чери-биле керээ дугуржулга кылып албаанындан чырык айтырыы шиитпирлеттинмейн турары ол. Кыштаг черге чырык эң чугула херек чүүлдерниң бирээзи дээрзин утпаза-ла эки.

Каң-оол САТ.

БАЙДАЛ ЭКИ

«Кара-Булун» совхозтуң Успенка сүт-бараан фермазы моон мурнунда чылдарда чаңгыс улуг котельнаядан одаттынып турган.

Ол улуг котельнаяны чеже-даа одаарга, чылыг чедишпес, кажаалар ишти соок турган. Ол хамаанчок, суурнуң чурттакчылыг бажыңнарын безин ниити одалга системазынга кожар кылдыр суурнуң иштинде хапы оңгарларны казып каан, а ол оңгарлар ам апаа-ла чоннуң бок төгер черлери апарган чыткылаар.

Успенка сүт-бараан фермазының коллективи кожуунда бода малдың баш санын кызырбаан, харын-даа уксаалыг хунажыннарны немей садып ап келген фермаларның бирээзи. Эрткен чылдан эгелээш, мында улуг котельнаядан аңгылапып, бичии-бичии одалга черлерин кажааларда кылган. Ынчап кээрге, чылыг-даа, чырык-даа хөй чарыгдал үндүрбези бадыткаттынган.

Бо чылгы кыштаглаашкынның байдалы фермада эки. Николай Балчырга удурткан бо коллективтиң ажылы мактанчыг. Ферманың инектерин Владимир Саая, Виктор Ооржак олар кадарып турар. Саанчылар Наталья Оюн, Наталья, Юлия Балчырлар планның даалгаларын үргүлчү ажыр күүседип, мурнакчыларның одуруунда чоруп турар. Саанчы Наталья Балчыр 1996 чылдың планын 110 хуу күүсеткен. Ферманың сүт болбаазырадыр чериниң эргелекчизи Галина Щербакова хүнде-ле 350-400 кг сүтту болбаазырадып, кызымаккай ажылдап турар.

Бо чылын совхозтуң экономиказын көдүрер сорулга-биле ажыл-агыйның директору Олег Тодояков сүт болбаазырадыр бичии пехти ажыдар, ол ышкаш бо чылын шээр малды немей садып алыр база сарлык малды «Кара-Булунга» шенеп азыраарын планнап турар.

Савый-оол ООРЖАК.
Таңды кожуун.

ЧЕРГЕ БАЗА ЧЕМ ХЕРЕК

Тыва Республиканың чер курлавырларының болгаш чер тургузуунуң күрүне комитеди чыл эгезинден тура чер ажылын улам калбартып, чыл түңнелиниң отчедунга үндезилеп алгаш, январь айның коллегия хуралын эрттирген. Хуралдың кол айтырыынга 1996 чылдың отчеттуг үезинде кожуун бүрүзүнде чер комитеттериниң дужааган отчеттарынга анализти бербишаан, чер ажыглалынга болгаш чер камгалалынга хамаарыштыр кандыг четпестер, хажыдыышкыннар илереттингенин, ол талазы-биле кандыг хемчеглер алдынгаанының дугайында делгереңгей [illegible] чугааны чоруткан. Ук айтырыг талазы-биле Тыва күрүне чер комитединиң чер үндүрүүн хуваар килдистиң эргелекчизи Р. Б. Монгуш база чер ажыглалының болгаш камгалалының күрүне контролюнуң килдис эргелекчизи В. С. Дандар олар тус-тус илеткелди кылган.

Хүн бүрүде амыдырал чүткүлдүү-биле бурунгаарлап орар, ооң-биле катай чер реформазы база, а бистер ону чүгле улам ханыладып, калбартыр ужурлуг бис. Ону сөс кырында эвес, а чүгле ажыл-херектер-биле чедип алыр.

1996 чылдың отчеттуг үезинде республика девискээриниң ажыглалдыг шөлүнге улуг өскерлиишкин болбаан, ооң хемчээли 16860,4 муң гектар. Ындыг-даа болза 1995 чылдың деңнелинге бодаарга, эрткен чылын чер эдилекчилериниң болгаш ажыглакчыларының аразынга элээн өскерлиишкиннер болганын Роза Бадыевна илеткелинге демдеглээн. Ооң бир чижээ, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик кожууннарның арат, тараачын ажыл-агый ассоциацияларының база көдээ ажыл-агый каттыжыышкыннарының статузунуң өскерилгени-биле, республикада арат, тараачын ажыл-агый ассоциацияларының ниити шөлү улгаткан. Ынчап кээрге, көдээ ажыл-агыйның ажыглалдыг черлеринден куруңкан черлерниң болгаш сиген база одар шөлдериниң хемчээлиниң улгатканындан, тарылга шөлү көскүзү-биле кызырылган. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, эвээш ажыглаттынып турар. Совхозтарның болгаш чер-черлерде чер эде үлелгезиниң фондузу эде тургустунганындан, көдээ ажыл-агый кооперативтериниң шөлү 245,0 муң гектарга кызырылган.

Россияның болгаш Тываның хоойлу-дүрүмнеринде айтып турары болза, хамааты кижи бүрүзү чер [illegible] алыр эргелиг. Аңаа хамаарыштыр бөгүнде бистиң республикада 7025 гектар шөлде 57204 өг-бүле черниң ёзулуг ээлери болуп, ооң ажыын көрүп, амыдыралды тудуп чоруурлар. Шак ол хоойлу-дүрүмге үндезилээш, амыдырал моон-даа ыңай хөгжүп, сайзыраары-биле республикага чер тургузуунуң талазы-биле ажылдарны ам-даа чорудары кончуг чугула дээрзин коллегия хуралынга чугаалашкан.

Эрткен чылдың отчеттуг үезинде алган черин, долгандыр турар девискээрин бок-кузурумден, хоралыг чашпан-сигенден камгалап, арыг-силиг тудар сорулга-биле ниити республикага 1191500 гектар шөлге 3333 хыналдаларны чоруткан. Хоойлуга үндезилеттинген харыысалгалыг ол ажылга көдээ ажыл-агый эргелелдериниң, бойдус камгалалының, үндүрүг инспекциязының болгаш өске-даа органнарның ажылдакчыларын массалыы-биле хаара тудуп, кииришкирген. Хыналда үезинде илереттинген хажыдыышкыннарга, хоойлуну каржызы-биле үреп турган хамаатыларга, албан организация черлеринге чогуур хемчеглерни, сагындырыгларны берип, харын-даа хөй түңнүг акша торгаалынга онаар ужурга таваржып байдалдар чыл дургузунда эвээш эвес болганын айыткан. Хыналдадан ап көөрге, чурум хажыдыышкыннарының колдуу көдээ ажыл-агыйның ажыглалдыг черлериниң ажыктыынче кичээнгейни угландырбайн, [illegible] дүжүткүр каъдын экижидери-биле агротехниктиг ажылдарны чедир чорутпаанындан боор турар. Ону хат, суг эрозиязынга алысканындан, органиктиг болгаш минералдыг чемишчидилгелерни чедир ажыглаваанындан база [illegible] кезектер, кывар-чаар материалдарның чедишпезинден бо ажылдар чедир кылдынмаан.

Чер тургузуунуң талазы-биле көрдүнген документиге дүүштүр чер ажылын кожуун бүрүзүнде чедир чорутпаанының уламындан, тарылга шөлүнүң ээлчештирилгези каржызы-биле хажыттынган. Келир чылын дүжүттүг элбек кылдыр база ону үезинде ажаап алырының магадылалы болур черниң белеткел ажылдарының багай чоруттунганын Виктор Сааяевич Дандар бодунуң илеткелинге онзалап айыткан. Ажыл-агыйлар удуртукчулары саң-хөө айтырыының берге байдалынга сылдаглап алгаш тарылга, сиген шөлдериниң болбаазырадылгазынче кичээнгей салбайн турарын четпес ажыл деп айыткан.

Одар шөлдерин чедир ажыглаваанындан, мал чеминиң тургузуу, ооң хоолулуг шынарлыы кудулаан, оът-сигенниң үнери безин шаарарган. Бо болгаш өске-даа чылдагааннар-биле черни чөп ажыглаваанындан, Тыва Республиканың Президентизи Ш. Ооржактың «Чер харылзааларын таарыштырарының болгаш аграр реформаны боттандырарының дугайында» Чарлыынга дүүштүр ниитизи-биле республикада 373 ажыл-агый ажыл-чорудулгазындан дүжүрткен. База ол ышкаш «Чер дээш төлевирниң дугайында» хоойлуга үндезилеттинип, республиканың көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң ажыглаваан черлериниң үндүрүү 10 катап өскен.

Тыва Республиканың чер курлавырларының болгаш чер тургузуунуң күрүне комитединиң контроль база кадастр килдизиниң эргелекчилери кожууннарның чер комитеттериниң даргаларының база оларның оралакчыларының дужааган отчеттарын ниитизи-биле ортумак деп демдеглээнин коллегия кежигүннеринге дыңнаткан. Мурнунда чылдарга бодаарга, отчедун бо чылын шалыпкын болгаш чаңгыс-даа чазыг чок дужааган кожууннарга, Бии-Хем, Каа-Хем, Чеди-Хөл, Таңды, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Мөнгүн-Тайга кожууннарның чер комитеттери хамааржыр. Ынчалза-даа дараазында чылдарда шупту кожууннарның ажыл-херээ эки болуру-биле оларга семинарларны, практиктиг дузаны көргүзерин база моон-даа соңгаар кадрлар шилилгезиниң айтырыынче кол кичээнгейни угландырарын чижектерге даянып турган чугаалаан.

Ниитизи-биле коллегия кежигүннери чугаалашкан айтырыгны чүүлдүг деп көргеш, тускай доктаалды хүлээп алган.

Чимисмаа МОНГУШ.
Тыва Республиканың чер курлавырларының болгаш чер тургузуунуң күрүне комитединиң парлалга ажылдакчызы.

- **Көдээ ажыл-агыйларның тарылга шөлдери кызырылган.**
- **7025 гектар шөлде 54.204 өг-бүле черниң ёзулуг ээлери болуп турар.**

Редакцияга чагаа. Аңаа харыы

ӨРТЭЭН КАЖАН ТӨЛЭЭРИЛ?

Кижилерни дүвүредип чоруур айтырыглар-ла хөй. Ылаңгыя акша-шалыңның каш-каш айлар улаштыр үнмейн турары, бо үеде ол талазы-биле айтырыглыг, хомудалдыг кижилер эвээш эвес-ле болгай. Бо удаада силерни Барыын-Хемчик кожуундан бөлүк авторларның бижээн чагаазы-биле таныштыраалы. Ону допчулаарга мындыг.

Эргим редакция, харыылаттынмастаан бо айтырыывыска харыы алырынга биске дузалажырыңарны улуу-биле дилеп олур бис. Чүл дээрге, бистер, бөлүк хамаатылар, Кызыл хоорайда «Тэс» компанияга 1995 чылдың апрель айда-ла дүк дужааган бис. Ам мырыңай 1997 чылдың үшкү айы чоокшулап келди, а бис дужааган дүгүвүстүң өртээн мынчага чедир албаан бис. Дыңнаарывыска, дүк өртээн төлеп берип-ле турган боор, а бис Барыын-Хемчик кожуундан Кызылга кээп турувуста-ла, акша төнген дээр-дир. Ол акшаның үнерин манап, Кызылга кезек чурттап-даа турдувус. База-ла манап чадашкаш, чаныпкан бис. Ооң соонда бир дыңнаарывыска, далган-даа үлешкен сураглыг болдулар, аңаа база-ла чедип шыдавадывыс.

Бистиң, көдээде чурттап турарларның, бир амыдыраар чүвевис — кыргып алган дүгүвүстүң акшазы-ла болгай. Бо хире каш чылдар дургузунда ол акшавысты манап турувуста, ооң үнези база дыка баткан. Барыын-Хемчик кожуундан Кызылга чедир та каш катап чоруп, та чеже акша чарыгдаан бис— ону санаары безин берге болдур эвеспе.

Ам черле чөгеливис төнүп калды. Ынчангаш, хүндүлүг редакция, силерже чагаа бижип, дужааган дүгүвүстүң өртээн «Тэс» компаниязы кажан төлеп бээр деп турарын солун дамчыштыр айтырып, ол компанияның удуртукчуларының харыызын солунга парлап көөрүңерни улуу-биле идегеп, дилеп тур бис.

7 кижи ат салган.

УДАВАС ТӨЛЕП ЭГЕЛЭЭР БИС

Барыын-Хемчик кожуундан дүк дужааган бөлүк кижилерден аңгыда, өске-даа кожууннардан ол «Тэс» компанияга дүк дужааган, акшазын албаан, редакцияга ол дугайын дыңнаткан кижилер эвээш эвес болганындан, «Тэс» компанияның чиңгине директору Седип Кыргысович ШОЙЖУЛЧАПТЫ редакцияже чалааш, ол чагааларга харыы бээрин дилээн бис. Ооң харыылааны болза:

Бо чагааларның авторларының бижип турары кончуг шын, аңаа удурланыр чүвевис чок. Бистиң компания 1995 чылдан эгелеп дүк хүлээп ап эгелээн чүве. Бир кг анкор өшкү дүгүнүң өртээн 15 муң рубль кылдыр хүлээп ап турган бис. А ол дүктү саарар дээрге, өртээ улуг-дур дээш алыр кижи чок болур-дур. Бүгү Россияның хереглекчилеринге ол дүгүвүстү «сыгап» келдивис. Ынчангаш ол дүк саартынмайн, компанияның складтарында чыдып турары-ла шын. Бистиң компанияның Черногорскиже, Улан-Удэже дужааган дүктеривистиң өртээ амга чедир эгиттинмээн болуп турар, чүге дээрге оларда база ону төлээр акша чок.

Чондан хүлээп алган дүгүвүстүң өртээн төлээр дээш, бар-ла хемчеглерни ап турар бис. Ылаңгыя хүлээп алган дүгүвүстүң 45 хире хуузун оон-моон чегдинип турган тып алганывыс аъш-чем-биле төлээн бис. Ам база бир кол арганы тып, нарын дүктүг хөй дүгүн Германияже садып эгеледивис. Оон акшазы Шагаа соонда келирге, дүк дужааган улус-биле санажырының аргазы тургустунуп келир. Ынчан шуут үзе санажыр бис.

Бистиң бо бүдүрүлгевис хуу бүдүрүлге турганын билир болгай силер. Ам ол күрүнениң апарган, ынчангаш акша-төгерикти ам Чазак бээр апаар. Февраль, март айларда дүк өртээн төлептер бис. Ол акшалар келирге, дүк өртээн кээп алыры-биле өрелиг улустарывыска солуннар, радио, телевидение дамчыштыр чарлаптар бис.

Ол өрелеривис төлеттинген соонда, чондан дүктү база хүлээп ап эгелээр бис.

ШКОЛА: амыдыралче эге базымның кокпазы

ТҮҢНЕЛИ—ШЫН УДУРТУЛГАДА

Чээрби ажыг чылдарның дургузунда национал школаларга тыва дыл башкылап, улуг тыва коллективтерге ажылдап келдим. Ол үелеримде арга-дуржулгазы улуг, бедик мергежилдиг башкылар-биле ажылдап, оларның арга-дуржулгазын бодумга-даа ап чордум. Ажыл-агыйым аайы-биле амгы үеде Кызылдың 12 дугаар интернационалчы школазында ажылдап, ону езулуг найыралчы коллектив деп чүвени билип чор мен. Чүге дизе, чамдык школаларда ада-иелерниң-даа, башкыларның-даа арaзында орус школаларда программа чиик, ынчангаш өөреникчилерниң билиги бедик деп угаадыглар барын билир мен. Ам бо холушкак школага ажылдай бергеш, орус-даа, тыва-даа школаларның программазы дөмей, чүгле башкылар коллективериниң найыралчы, быжыг туруштуундан билиг шыырак болур деп чүвеге бүзүреп чоруур-дур мен.

Кандыг-даа ажыл-агыйның түңнели, көрүнчүү ооң шын удуртулгазында. Бистиң школаның директорунга аныяк башкы Людмила Шаңгыровна Тас-оол томуйлаткан соонда, ажыл-даа, школаның ниити корум-чуруму-даа экижээн дээрзин чүгле башкылар эвес, ада-иелер улуг өөрүшкү-биле чугаалап турар. Ооң ийи чыл удуртуп келген коллективи быжыг туруштуг, бердинген ажылынга тура-соруктуг, өөредилгениң чаа-чаа угланыышкыннары-биле ажылдап, республика чергелиг мөөрейлерге багай эвес көргүзүглерни чедип ап, аттестацияны дээди чадага чедир дужаап ап турарлар. Башкылар Е. Г. Тупицина, Е. В. Хардикова, Н. В. Яшикова, А. С. Мохова, Г. П. Кара-Сал, Г. Ш. Саая, С. Д. Плужникова болгаш өскелер-даа боттарының эртемнеринге бедик билигни берип, өөреникчилерниң, ада-иелерниң хүндүткелин чаалап алган деп чоргаарал-биле чугаалап болур. Математика башкызы О. В. Можаева, химия башкызы Т. М. Машпадай, география башкызы Г. Ш. Саая, төөгү башкызы Р. Х. Джалилова, күш-ажыл башкызы Е. В. Антонова олар школага болуп эрткен өөредилге кабинеттериниң дерилге талазы-биле маргылдаазынга тиилекчилер болуп, администрацияның тускай шаңналдарын алган.

Бистиң школа чаа угланыышкыннар-биле ажылдап турар дээрзин үстүнде айыткан болгай мен. Каш чыл улаштыр үстүкү класстарның өөреникчилерин боттарының билииниң, келир үеде шилип алыр мергежилинге таарыштыр тускай класстарга чарып, эртемнерни чаңгыс угланыышкын-биле берип турарывыстан, доозукчуларывыстың дээди өөредилге черлеринче кирип ап турары мооң мурнунда чылдарга көөрде, хөй апарган. Ооң аңгыда, эге класстарда өөрлеринден билиг талазы-биле чыдып каап, тускай комиссия эрткеп уруглар өөренир алды классты ажыткан бис. Мындыг класстар уругларның психиказынга, угаан-сайзыралы боттары-биле дең уруглар-биле өөренирге, уругнуң билиги дүргеп, ыят чок шиңгээдип алырынга улуг ужур-дузалыг деп чүвени көрдүвүс. Эге класстарга мынчаар өөредип турган уруглар ортумак класстарга баргаш, чайгаар эки өөредилгелиг өөрлериниң арaзынче кире бээр боор чорду. Мaңаа башкы кижиниң ролю улуг дээрзин демдеглекседим.

Холушкак школаларның национал школалардан бир ылгалдыг чүүлү — найыралда, бот-боттарын билчиринде. Ылаңгыя уруглар арaзында нация ылгажып, олбо дижип турар чоруктарны кижи шуут эскербес. Харында бот-боттарын хүндүлежип, ойнап, айтыржып турда уругларны көөрге, чаптанчыг-даа, чараш-даа, дылдомакка-даа эки. Эрткен неделяда Шагаа байырлалын школавыска демдеглеп эрттирдивис. Кежээниң сценарийин башкылар С. Ч.-Д. Омзаар, Ш. Х. Куулар, М. Б. Донгак болгаш өскелер-даа тывызык, уран-чечен кылдыр тургускаш, класс бүрүзүнүң киржилгезин чедип алган. Байырлалга орус класстарның өөреникчилериниң Тыва дугайында төөгүнү эки билирин, шүлүк, ырыларны чүгле тыва дылга күүседип турганын кижи магадап ханмас чорду.

Школаларга хөй чылдарда ажылдап келгеш, түңнел үндүргеним болза, кайда-даа кандыг-даа багай дээр школа чок. Мaңаа чүгле эки удуртулга, чаныш-сыныш чок удуртукчу херек. Кайда ажыл-агыйны деңзигүүрлеп тургаш, шын тургускан болдур, ында кижилерниң сагыш-сеткили-даа, өөрүшкүзү-даа бай, кылган ижи бүдүнгүр, түңнелдиг дээрзинге бүзүрээр мен.

Антонина СОДУНАМ.
Кызылда 12 дугаар школаның директорунуң өөредилге талазы-биле оралакчызы.

ПОЛИТИКТИГ РЕПРЕССИЯЛАРГА ТАВАРЖЫП ЧОРААННАРГА БОЛГАШ ОЛАРНЫҢ АЖЫ-ТӨЛҮНГЕ «МЕМОРИАЛ» НИИТИЛЕЛИНИҢ БАШТААР ЧЕРИНИҢ КЫЙГЫРЫЫ

Тываның хөй националдыг чону чугула болуушкуннуң бүдүүзүнде туруп турар. Тыва Республиканың Президентизиниң соңгулдалары 1997 чылдың март 16-да, воскресенье хүнүнде болур. Дараазында беш чылда Тыва Республиканың Президентизинге чогум кымның соңгуткап турары политиктиг репрессияларга таваржып чорааннарга болгаш оларның ажы-төлүнге онза чугула ужур-дузалыг. Чүге дизе, Тываның девискээринге муң ажыг кижи, Красноярск крайның Усинскиге ТАР-ның 24 хамаатызы политиктиг репрессияларга таваржып чораан. Хайлыг кара нүгүлге туттуруп, политиктиг репрессияларга таваржып чорааннар болгаш оларның ажы-төлү Тываның суму, суур, кожуун, хоорай бүрүзүнде бар.

Президент соңгулдаларынга белеткел-биле холбашкан айтырыгны «Мемориал» («Буяннныглар») ниитилелиниң баштаар чери бүгү талаларга чугаалажып көргеш, бо кыйгырыгны хүлээп алган. Тыва Республиканың Президентизиниң албан-дужаалынга депшиттирген болгаш Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының албан езузу-биле бүрүткээн бүгү чеди кандидаттарны төлептиг кижилер деп санаар. Оларның кижи бүрүзүнде солун программа, дараазында беш чылда бодамчалыг сорулгалар бар. Ынчаарга Тыва Республиканың Президентизиниң албан-дужаалынга эңне төлептиг болгаш бүгү талазы-биле таарыжыр кандидат — ол дээрге, Тыва Республиканың амгы Президентизи болгаш Чазааның Баштыңы Ш. Д. Ооржак-тыр деп, «Мемориал» ниитилелдиң баштаар чери санавышаан, ооң кандидатуразын бүрүнү-биле деткип тур. Тыва Республиканың Президентизинге соңгуттурганда бээр эрткен беш чылдың дургузунда Шериг-оол Дизижикович Ооржак эриг баарлыг, чылыг холун сунуп, политиктиг репрессияларга таваржып чорааннарга болгаш оларның ажы-төлүнге бүгү талалыг деткимчени көргүзүп келген. Эвээш эвес кижилерге чурттаар бажыңнарны болдунар хире-шаа-биле үндүрүп берген. Политиктиг репрессияларга таваржып чорааннарның хөй нуруузу агартынган. Ындыг-даа болза тыва улустуң алдарлыг оглу Монгуш Буян-Бадыргының амга чедир агартынмааны хомуданчыг. Ынчангаш Буян-Бадыргыны агартыр дугайында айтырыгны 1997 чылдың дургузунда шиитпирлээрин Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржактан «Мемориал» ниитилелдиң баштаар чери дилеп тур.

1945 чылга чедир Тывага паспорт системазы турбаан уржууңда политиктиг репрессияларга таваржып чораан ам-даа хөй кижилер болгаш оларның ажы-төлү хоойлу езугаар көрдүнген чиңгелделерни, дүрүм чок езу-биле хавырткан эт-хөреңгиниң өртээн ап чадап турар. Бо айтырыгже Тыва Республиканың Чазааның кичээнгейин угландырар.

Хүндүлүг соңгукчулар!
Политиктиг репрессияларга таваржып чорааннар болгаш оларның ажы-төлү!
Тыва Республиканың Президентизиниң албан-дужаалынга дараазында хуусаада Шериг-оол Дизижикович Ооржакты соңгуурунче силер бүгүдени «Мемориал» ниитилелдиң баштаар чери кыйгырып тур.

«МЕМОРИАЛ» НИИТИЛЕЛДИҢ БАШТААР ЧЕРИ.

ТҮРК БАШКЫЛАРГА ЭКИНИ КҮЗЕДИВИС

Кызылда 4 чыл ажылдап турар тыва-түрк лицейниң чаа бажыңының албан езу-биле ажыдыышкыны—тыва-түрк лицейниң улуг байырлалынга бистер, кырган башкылар киржип, оглувустуң улуг оглу лицейниң өөреникчизи болуп турарын улуг өөрүшкү кылдыр санап, байыр чедирген бис.

Тыва-түрк лицейниң ажык-дузазын, тыва болгаш түрк улустарның арaзынга харылзааларын тургустунарынга орукту изеп турарын ажыдыышкында лицейниң эжииниң баарынга аскан кызыл кожааны байырлыг байдалга кезип тура, Тыва Республиканың Президентизи Шериг-оол Дизижикович Ооржак демдеглээн. Тыва-түрк лицейниң ажыттынганы бүгү талазы-биле кедилиг.

Тыва-түрк лицейниң башкылары өөреникчилериниң ада-иелери-биле, төрелдери-биле бажыңнарынга ужуражырын планнап, боттандырып турары кончуг эки, ажыктыг деп бистер үнелеедивис. 1997 чылдың январь айда улуг оглувустуң оглу, лицейниң сургуулу Юлиан Сарыгларның ада-иезинге Турциядан келген башкыларның ээлчеглиг ужуражыышкынынга Алдан-Маадыр суурдан албан-биле чедип кээп кириштивис. Оглувустуң бажыңынга Турциядан ажылдап келген лицейниң башкызы Юлианның клазының удуртукчузу Тамер Кырджа, интернадының директорунуң оралакчызы Угур Суратли, кижизидикчи башкызы Мехмет Арслан олар-биле кончуг солун ужуражылганы кылдывыс. Башкылар лицейниң, ында өөренип турар оглувустуң бүгүле байдалын долу таныштырганнар. Олар орус дылга арыг чугаалаар-даа, тыва дылды база билир болдулар.

Ол башкылардан лицейниң, ооң дериттингенин, башкыларын, оларның ажылын, интернаттың байдалын болгаш лицейни доосkaш тыва оолдар кайнаар улаштыр өөренип болурун улуг сонуургал-биле айтырып, билип алдывыс. Кончуг сонуургавышаан, чоргаараан чүвевис — өөренип турар оглувус Юлиан сонуургаан айтырыгларывысты, бистиң чугаавысты тыва дылдап түрк дылче дорт очулдуруп бергени. Класс удуртукчузу башкы Тамер Кырджа бистиң оглувустуң түрк дылга сонуургалының улуун айыткаш, бир эвес ада-ие, төрелдер чөпшээрежир болза, 3 чыл болгаш Юлиан Сарыглар Турцияга-даа, Англияга-даа шилип алган эртеминиң аайы-биле өөредилгезин уламчылап болур дээрзин долу бүзүрелдиг чугаалады. Юлиан лицейге киргеш, Турцияже өөрлери-биле аян-чорукка чораан, чугаажок, ол база ооң өөредилгезинге дөгүм болган. Ужурашканывыс түрк 3 аныяк башкы лицейде ажылындан аңгыда, хоорайның, кожууннарның башкылар коллективтери биле быжыг харылзааны тургузуп, янзы-бүрү солун ажылдарны удур-дедир солчуп, харылзааны улам быжыглап турарын онзалап чугаалаар болдулар. Олар Кызыл хоорайда аныяктар, школачылар арaзында хөй талалыг ажылдарны чорудуп турар. Ол башкылардан Мехмет Арслан Тываның университединиң география факультединде бот-өөредилге-биле өөренип турар болду.

Ужуражылганың төнчүзүнде, лицейниң бүгү башкыларынга, өөреникчилеринге бо берге үеде бүгү талазы-биле экини күзеп турарывысты дамчытпышаан, бистер, ада-иелер, лицей-биле харылзаавысты улам күштелдирип, оглувустуң быжыг билиглиг доозары дээш, дузаны болдунар шаавыс-биле чедиреривисти аазадывыс.

Күзелдиг ада-иелерни оолдарын тыва-түрк лицейге өөредирин чедип алырын кыйгырар-дыр бис.

Токпак-оол, Бора
САРЫГЛАРЛАР.

ӨӨРҮП ЧЕТТИРДИВИС

Бистиң Шуурмак ортумак школазы 1996-97 өөредилге чылында чайгы септелгени эки кылгаш, август айда башкылар хуралынга бадылап алган планывыс езугаар ажылдап, чурттап тур бис.

Школавыста 12×14 хемчээлдиг улуг спорт залы бар. Ынчангаш спортчу оюннарны эки организастыг эрттирип турар бис дизе, частырыг болбас боор. Сөөлгү 3 чыл улаштыр Тес-Хем кожууннуң башкылар арaзынга баскетбол маргылдаазы бистиң школада эртип турар. 1996 чылда бо маргылдаага 1-ги черни Чыргаланды ортумак школазының башкылары алган. Өөреникчилер арaзынга 1-ги черни 8, 10 класстар үлешкен. Оон ынай күш-культура башкызы оолдар, уруглар арaзынга стол теннизинге маргылдааны база организастаан. Оолдардан 1-ги черни Ч. Ховалыг (10 класс), уруглардан О. Бүдегечи (11 класс) бүзүрелдии-биле алган.

А эң солун кежээ чоокта чаа Шуурмак суурнуң аныяк өг-бүлелер арaзынга янзы-бүрү моондактарга чарыш маргылдаазы болган. Мaңаа адазы, авазы, оглу азы уруу киришкен. 1, 2, 3-кү черлерже үнген өг-бүлелерни шаңнаан деткикчилерниң адаары күзенчиг. 1-ги черни алган өг-бүлеге «ГАЗ-53» маркалыг машина долу токпак-ыяшты О. Г. Луду дүжүрүп берген. 2-гизинге 80 муң рубльди чагырга чериниң улуг бухгалтери П. В. Далай салган. 3-күзүнге 50 муң рубльди сайгарлыкчы А. Л. Бырынай тудускан. Өөреникчилер арaзынга волейболга 1, 2-ги черлерни алганнарга улуг тортту почта салбырының эргелекчизи Х. Д. Сара берген.

Ынчангаш школаның администрациязы, башкылар коллективи ады үнген деткикчилери спонсорларга өөрүп четтирип, ажыл-ижинге чедиишкиннерни күзедивис.

Михаил ХЕРТЕК.
Шуурмак школазының директору.

ХҮНДҮТКЕЛИН ЧААЛАП АЛГАН

Кызыл хоорайның № 15 школа лицейи чүгле Тывада эвес, а Россияда муркакчы школаларның одуруунда. Школаның мындыг бедик деңнелге келгени ында ажылдап турар башкыларның уругларга быжыг билиг берип база кижизидилге ажылын бедик деңнелге чорудуп турарында дээрзи маргыш чок. Ындыг башкыларның бирээзинге Нина Чакзановна Доржукай хамааржыр. Ол ортумак класстарда тыва дыл болгаш чогаал кичээлдерин эки шынарлыг эрттирип турары-биле өөреникчилерниң сонуургалын чедип алган. Ооң кичээлдеринге чүгле мен эвес, өске-даа башкылар, ада-иелер удаа-дараа олуржуп, башкының ажылын, өөреникчилерниң билиин, чурумун эки деп үнелээн. № 15 школа-лицейде база бир Улус өөредилгезиниң тергиини, арга-дуржулгалыг, бедик мергежилдиг башкы немешкенинге өөрүп турар бис. Бир-тээ, өөредилге-кижизидилге ажылын харылап турар болганымда, башкы бүрүзүнге чедип, оларга методиктиг сүмени кадып, түңнелдиг ажылдаарынга чоргаарланып, ажылын чырыдары мээң хүлээлгем.

Зоя МОНГУШ.

Башкы айтырыг көдүрүп тур

КИЧЭЭЛ ҮЗҮП ОЛУРУПТАР БЕ?

● Чөөн-Хемчик кожуун чагыргазынга

Чадаана хоорайның Суворов (Күрстанция) кудумчузунуң өг-бүлелериниң мурнундап бижип олур мен. Чадаана хоорай, Чөөн-Хемчик кожуун чагыргаларының хүндүлүг даргалары В. Оолчукай, С.-Д. Ондар база оларның социал политика талазы-биле оралакчылары бистиң бөгүнгү амыдырал-чурттaлгавысты сонуургап, боттуг деткимчелиг дузаны чедирзиннер дээш, бо дилег материалды бижидивис.

Суворов (Күрстанция), Водхозная, Надя Рушева аттыг кудумчуларында ийи чыл ажыг социал педагог бооп, өөреникчилер, ада-иелер-биле харылзаа тудуп ажылдап тур мен. Күрстанция мээң өскен-төрээн хайыралыг черим, ыдык булунум, төрел-аймак чонум онзагай ораны. Ооң бөгүнгү амыдырал байдалы кандыгыл? Амгы үеде ында ниитизи-биле 58 өреге, 300 ажыг улуг, биче назылыг чурттакчы бар. Школачыларның саны —48, профтехучилищеде 6, кежээки школада 5, дээди өөредилге черлеринде 4 кижи өөренип турарлар.

1972 чылга чедир Күрстанцияга эвээш комплектилиг эге школа турган чүве. Ооң хоорай автобузу эртен 7 шактан кежээ 5 шакка чедир халып турар боорга, ол школа хагдынган, № 1 школага өөренип эгелээн.

Бо 1996-97 өөредилге чылында өөреникчилерниң өг бүрүзүнге киргеш, социал байдал элээн баарын дээрзин эскерип билдим. Акша-шалың үнмезинден идик-хеп, өөредилге херекселдери чедишпес, хүнү-биле хлебтээр акшазы чок өг-бүлелер база бар апаргылаан. Ынчангаш хоорай чагырга черинде даргаларга каш удаа кирип, кады демнежип алгаш, өглерни кезип, өг-бүлениң амыдыраар шинээниң дугайында шынзылга-актыларны-даа кылып турдувус. Бо талазы-биле мээң улуг идигни Лариса Хомушку идепкейлиг көргүстү. Хлеб садып алыр акша дузазында кирген өг-бүлелер аңаа улуу-биле өөрүп четтиргенин чугаалап турарлар.

Сөөлгү үеде эң берге айтырыг — аргыжылга, школаже өөреникчилерниң чедип алыры база дедир чанары. Эрткен чылын март ортандан эгелеп хоорай автобузу орта чорувастаан. Бирги класска өөренип турар уруглар саны он ажа бээрге, мен аңаа эге школаны ажыдарын сүмележип, хоорай чагыргазынга апрельде билдириишкин киирген мен. Ынчан Өөредилге яамызының ажылдакчылары школага хыналда чорудуп турган. Ол-ла дилег билдириишкинге ада-иелерге ат салдырып алгаш, яамының төлээлекчизи А. С. Ооржакка хүлээткен мен. Харыызын дыңнадыптарын аазаан, сураг барды.

Бир эвес автобус доктаамал чоруп турар апарза, чонга дыка-ла өөрүнчүг болур боор. Садыгланып, хоорайже чадаг кирери улуг назылыг кижилерге, уруг-дарыгга-даа даржыктыг-дыр. Хүн дурту кыска кышкы үеде хоорайның 1,2 дугаар школаларынга өөренир уругларга бергезин чүү дээр боор.

Минчеймаа САТ.
Социал педагог.

Конкурс ● Конкурс ● Конкурс ● Конкурс

ПОЭЗИЯ АЙЛАРЫ ЭГЕЛЭЭН

Сураглыг шүлүкчүвүс, Тываның улустуң шүлүкчүзү Юрий Шойдакович Кюнзегеш октябрьда чеден харлаар. ТР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чери февраль—октябрь айларны «Улустуң шүлүкчүзү Ю. Ш. Кюнзегештиң поэзиязының айлары» кылдыр чарлаарын шиитпирлээн.

Кожууннарның библиотекалары, школалар, өөредилге черлери улуг салгалдың база бир ховар талантылыг шүлүкчүзүнүң чогаалдарын хандыр өөренип, номчукчуларга тайылбыр чорударының ажылдарын кылыр. Чамдык школаларда, библиотекаларда ук хемчеглерни чогаадыкчы езу-биле кыла бергени өөрүнчүг. Библиотекалар культура албан черлери-биле кады Ю. Кюнзегештиң шүлүктеринге номчулга конкурстарын, ыры апарган шүлүктеринге чараш күүселделер дээш, мөөрейлер эрттирерин планнап алганнар. Улусчу шүлүкчүнүң чогаалдарынга хамаарылгалыг ындыг хемчеглерни чер-черлерниң онзагай байдалдарының аайы-биле, культура ажылдакчыларының чогаадыкчы бот-идепкейи-биле чорударын сүмелеп турар бис. Школаларда чогаал башкыларынга бо айларны чарлааны дээрге, өөредилге-кижизидилгеге улуг ужур-дузалыын чечен чогаал башкылары илергейлеп турар. Ооң ынай өөредилге чылының төнчүзү, чаа өөредилге чылының эгезинге чогаадыкчы айлар уламчылап турары школаларга кончуг таарымчалыг.

Тыва чогаалдың өөредилге программазынга-даа, оон дашкаар-даа ажылдарны чорударынга башкыларда хөй аргалары бар. Чогаалдарга ыткыр номчулга, аянныг номчуп күүседири, улуг хемчээлдиг чогаалдарны шээжилеп алганы дээш, кандыг-даа темаларны башкылар ажыглаар аргалыг. Класстар арaзынга номчулга конкурузу, өөреникчилерниң хар-назынының аайы-биле ыры, шүлүк конкурстарын эрттирерин сүмелеп турар бис. Мaңаа дыл башкыларының чогаадыкчы идепкейи негеттинер апаар.

Үстүкү класстарга чамдык ажылдарны чорудуп болуруңуң чижектерин кысказы-биле сүмелеп тур бис. Чогаал кичээлдеринге Ю. Кюнзегештиң шүлүк чогаалынга хамаарыштыр эртем угланыышкынныг бижимел ажылдарын чорудары улуг ажыктыг болгу дег. Аңаа хамаарыштыр чамдык темаларның чижектерин киирдивис.

1. «Ю. Ш. Кюнзегештиң дылының онзагай талалары. Деңнелгелер болгаш метафоралар».
2. «Эге болгаш төнчү аяннажылгалар (рифмалар)». Ук теманың чижектеринге шүлүкчүнүң «Чаа-Хөлге чурттаксаар мен», «Эзимнерниң ыры» болгаш өске-даа чогаалдарын сайгарары ажыктыг.
3. «Тыва төөгүзүнге хамаарышкан поэзия чогаалдары». «Багырның хылыжы», «Көк-Эл» деп балладалар.
4. «Ю. Кюнзегештиң ыры апарган шүлүктери. Аялгалар биле сөстерниң арaзында чаяанныг хөөннешкээ».

Бо чүгле каш чижек-тир. Бир эвес улусчу шүлүкчүнүң чогаалдарын ханы өөренип көөр болза, чаа эртем ажылдары көстүп келир. Ынчангаш чечен чогаалга сонуургалдыгларга, критик болуксаарларга, шүлүк бижип чоруурларга Ю. Ш. Кюнзегештиң чогаалдары-биле ханы таныжарын сүмеледивис.

Чогаалчының поэзиязының айларының үезинде конкурстарга, мөөрейлерге деткикчилер тыпты бээринге бүзүрелдивис улуг.

ТР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чери.

Тыва Республикада өрттүң айыыл чок чоруунуң негелделерин хажытканы дээш административтиг харысалганы күштелдирер дугайында

Тыва Республиканың Хоойлузу

Бо Хоойлу республикада өрттүң айыыл чок чоруунуң негелделерин үрээни дээш хамаатыларның база албан-дужаалдыг кижилерниң административтиг харысалгазын күштелдирериниче угланган.

1 чүүл. Өрттүң айыыл чок чоруунуң дүрүмнерин хажытканы азы күүсетпээни дээш

Өнчүнүң бүгү-ле хевирлериниң бүдүрүлгелеринге, албан черлеринге, организацияларга, хөй-ниитиниң черлеринге, склад бажың-савалаларынга, ниити чурттaлга бажыңнарынга база чурттaлга бажыңнарынга өрттүң айыыл чок чоруунуң дүрүмнерин, бажың-балгаттарны болгаш тудугларны төлевилеп база тудуп турар үеде тудугнуң нормаларының база дүрүмнериниң, күрүне стандарттары-биле көрдүнген өртке удур негелделерни, а ол ышкаш өртке удур инвентарьны, дерилгелерни, өрттү илередириниң болгаш өжүрериниң автоматтыг эт-херекселдерин ажыглаарының база ажаап кадагалаарының дүрүмнерин үрээн болгаш күүсетпээнде, чок болза бүдүрүлгениң, бүдүрүлге участогунуң, агрегаттың ажылын ара соксадыр дугайында азы бажың-балгаттарны, тудугларны болгаш оран-саваларны ажыглаарын хоругдаар дугайында күрүнениң өрт хайгааралының доктаалын күүсетпээнде:

хамаатыларга ажыл төлевириниң эң кудуку беш хемчээли чедир хемчээл-биле торгаал азы албан-дужаалдыг улуска — ажыл төлевириниң эң кудуку он чедир хемчээли-биле торгаал онаар.

2 чүүл. Арга-арыгларга өрттүң айыыл чок чоруунуң негелделерин хажытканда

Арга-арыгларга өрттүң айыыл чок чоруун хажытканда —хамаатыларга ажыл төлевириниң эң кудуку бир хемчээли чедир хемчээл-биле торгаал база албан-дужаалдыг кижилерге — ажыл төлевириниң эң кудуку беш хемчээли чедир хемчээл-биле торгаал онаар.

Өрттеткениниң азы от-биле оваарымча чок болганының түңнелинде, арга-арыгны узуткаан азы үрегдеп кемдеткенде, а ол ышкаш арга-арыгларга өрттүң айыыл чок чоруунуң негелделерин хажытканындан арга-арыг өртү өскээп, чок болза, дыка улуг девискээрге ол өрт кыпкан болза:

хамаатыларга ажыл төлевириниң эң кудуку беш хемчээли чедир хемчээл-биле база албан-дужаалдыг улуска — ажыл төлевириниң эң кудуку он хемчээли чедир хемчээл-биле торгаал онаар.

3 чүүл. Административтиг хоойлу-дүрүм үрээшкиннериниң дугайында херектерниң кымнарга хамаарылгалыг болуру

Күрүнениң өрт хайгааралының органнары бо Хоойлунуң 1-ги чүүлү-биле көрдүнген административтиг хоойлу-дүрүм үрээшкиннериниң дугайында херектерни чугаалажып көөр.

Күрүнениң өрт хайгааралының органнарының өмүнээзинден административтиг хоойлу-дүрүм үрээшкиннериниң дугайында херектерни:

өрт хайгааралының талазы-биле Тыва Республиканың күрүнениң кол инспектору база соң оралакчылары чугаалажып көөр болгаш, хамаатыларга ажыл төлевириниң эң кудуку беш хемчээли чедир база албан-дужаалдыг улуска — ажыл төлевириниң эң кудуку он хемчээли чедир хемчээли-биле торгаал онаар;

өрт хайгааралының талазы-биле күрүнениң улуг инспекторлары — хамаатыларга ажыл төлевириниң эң кудуку дөрт хемчээли чедир база албан-дужаалдыг улуска — ажыл төлевириниң эң кудуку чеди чедир хемчээли-биле торгаал онаар;

өрт хайгааралының талазы-биле күрүне инспекторлары — хамаатыларга ажыл төлевириниң эң кудуку үш хемчээли чедир база албан-дужаалдыг улуска — ажыл төлевириниң эң кудуку беш хемчээли чедир хемчээли-биле торгаал онаар эргелиг.

Ыяш ажыл-агыйларының органнары бо Хоойлунуң 2-ги чүүлүнде көрдүнген административтиг хоойлу-дүрүм үрээшкиннериниң дугайында херектерни чугаалажып көөр.

Ыяш ажыл-агый органнарының өмүнээзинден административтиг хоойлу-дүрүм үрээшкиннериниң дугайында херектерни: Тыва Республиканың Ыяш ажыл-агыйының талазы-биле күрүне комитединиң даргазы болгаш ооң оралакчылары, килдистер начальниктери, арга-арыгның ужар чүүл камгалалының баазазының ужар чүүл звенозунуң командири, ыяш ажыл-агыйларының директорлары чугаалажып көөр болгаш:

хамаатыларга ажыл төлевириниң эң кудуку беш хемчээли чедир база албан-дужаалдыг кижилерге — ажыл төлевириниң эң кудуку он чедир хемчээли-биле торгаал;

ыяш ажыл-агыйының кол лесниктери, арга-арыг камгалалының база кадагалалының талазы-биле инженерлер:

хамаатыларга ажыл төлевириниң эң кудуку дөрт хемчээли чедир база албан-дужаалдыг улуска — ажыл төлевириниң эң кудуку чеди чедир хемчээли-биле торгаал;

лесниктер, лесниктерниң дузалакчылары, арга-арыг мастерлери хамаатыларга ажыл төлевириниң эң кудуку үш хемчээли чедир база албан-дужаалдыг улуска — ажыл төлевириниң эң кудуку беш хемчээли чедир хемчээл-биле торгаал онаар эргелиг. Ажыл төлевириниң эң кудуку бир чедир хемчээли-биле торгаалдарны бо абзацта чыскаап айыткан улус хамаатылардан ол-ла черинге тыртып ап болур.

4 чүүл. Административтиг хоойлу-дүрүм үрээшкиннериниң дугайында херектерни чугаалажып көөрүнүң база хемчеглерни күүседириниң чуруму болгаш чорудулгазы

Бо Хоойлунуң чүүлдеринде айыткан административтиг хоойлу-дүрүм хажыдыышкыннарының дугайында херектерни чугаалажып көөрүнүң болгаш хемчеглерни күүседириниң чурумун административтиг хоойлу-дүрүм хажыдыышкыннарының дугайында РСФСР-ниң Кодекизиниң нормаларынга дүүштүр көөр.

5 чүүл. Бо Хоойлунуң 1-ги чүүлү-биле торгаал хемчеглеринден кирген акша-хөреңгиниң 50 хуузун өрттен айыыл чок чорук фондузун тургузары-биле Тыва Республиканың Күрүнениң өртке удур албан эргелелиниң санажылга агар санынче:

арткан 50 хуузун — административтиг хоойлу-дүрүм үрээшкининиң болган чериниң аайы-биле чогуур тус-тус черлерниң бюджеттеринче шилчидер.

Бо Хоойлунуң 2-ги чүүлүнге дүүштүр онааган торгаал хемчеглеринден кирген акша-хөреңгиниң 50 хуузун «Арга-арыгларда өрттүң айыыл чок чоруу» фондуну тургузары-биле Ыяш ажыл-агыйының талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитединиң тускай санынче шилчидер.

Фондунуң акша-хөреңгилерин ажыглаарын «Арга-арыгларда өрттүң айыыл чок чоруу» фондунуң дугайында Дүрүм-биле доктаадып чурумчудар.

Арткан 50 хуузун административтиг хоойлу-дүрүм үрээшкининиң болган чериниң аайы-биле чогуур тус-тус черлерниң бюджеттеринче шилчидер.

6 чүүл. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден 10 хонук эрткенде, күштүг болуп эгелээр.

7 чүүл. Бо Хоойлуну хүлээп алганы-биле холбаштыр «Арга-арыгларда өрттүң айыыл чок чоруунуң негелделерин үрээни дээш административтиг харысалга дугайында» Тыва Республиканың Дээди Совединиң 1993 чылдың июль 14-те № 508 доктаалын күш чок деп санаар.

Тыва Республиканың
Президентизи Ш. ООРЖАК.
Кызыл хоорай.
№ 670.
1996 чылдың декабрь 2.

Дүвүрээзин-биле

БАЗА КАТАП БӨРҮЛЕР, ЧЕРЛИК ХАВАННАР...

Кожууннуң көдээ ажыл-агый эргелелинге хуралга суму чагыргаларының даргалары, көдээниң коллективтиг бүдүрүлгелериниң удуртукчулары, тускай эртемниглери киришкен. Кыштаглаашкынның байдалын аңаа чугаалашкан. Бай-Тайганың девискээринде төрээн хойнуң саны 500 чедип олурар. Хураганнарның байдалы чүгээр. Чедир кылдынмаан чүүлдер база бар.

Ылаңгыя малчыннарның одаар чүүлү эвээжээн. Дус, немелде чемгерилге кызырылган, чамдык коданнарда шуут үзүлген. Дуссураан, кужурсураан мал элезин-довурак чылгааш сайгырга дашталып, өлүп эгелээн.

Социал айтырыглар-биле чергелештир бөрүлер, черлик хаваннар саны эмин эртир өскен. Бо талазы-биле Март-оол Иргитович Баавыл саналынга мынча диди: «Хемчик бажының бөрүлери сарлык бызааларын, хой, өшкүнү, кулуннарны тудуп чип турар, бөрүлер кижилерге күш четтирбестээн. Ынчалза-даа охотовед Шыдыраа Хомушку «ынча бөрү өлүрдүм» деп, мегелеп кылаштап турар.

Черлик хаваннар малдың одар-белчиирлерин «тарып каапкан», дыка хөй шөлдер ооң халавындан сандап үнген.

Сарыг-оол САЛЧАК.

Республиканың спорт комитединде

РОССИЯ ЧЕМПИОНАДЫ — ТЫВАГА

1997 чылдың июнь 5—8 хүннеринде хостуг хүрешке Россия чемпионадын Кызыл хоорайга эрттирериниң дугайында бирги организастыг айтырыгларны чугаалашкан хуралды Чазактың хуралдаар залынга Чазак баштыңының социал политика талазы-биле оралакчызы Б. С. Шыырап февраль 12-де эрттирген.

(ПРЕЗИДЕНТ Ш. Д. ООРЖАКТЫҢ ЭГЕЛЭЭШКИНИ-БИЛЕ РОССИЯ ЧЕМПИОНАДЫН БИСТИҢ РЕСПУБЛИКАГА ЭРТТИРЕР ШИИТПИР ХҮЛЭЭП АЛДЫНГАН).

Чемпионатты маңаа эрттирериниң дугайында чугаа эрткен чылдың чайынында-ла ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржактың Олимпий оюннарының 2 дакпыр чемпиону, хостуг, грек-рим хүрештер федерациязының Президентизи И. С. Ярыгин, Россияның спортчу хүрештер федерациязының Президентизиниң оралакчызы, РФ-тиң хостуг хүрешке олимпийжи комитединиң кол тренери Ш. Т. Невередтиновту хүлээп ап турган үезинде-ле оларның аразынга болган. Бо талазы-биле чугаа эгезин алган болганда, Ш. Д. Ооржак «буганың мыйызындан сегирип ап», Черномырдинге, Олимпийжи комитетке, РФ-тиң күрспорткомитетке чедип, улуг чугаалажышкыннарны чоруткан. Чемпионатты Тывага эрттирер деп Россия деңнелинге чугаалажышкыннар чоруп турда, Кавказтың болгаш өске-даа край, областарның төлээлери Тываны ыраксынып, чоок черлерге эрттирерин айтып турган. Президентивис Ш. Д. Ооржактың болгаш ТР-ниң күш-культура болгаш спорт талазы-биле Күркомитединиң даргазы С. Ы. Ооржактың үре-түңнелдиг ажылының ачызында, Россия чемпионады Кызылга эртери чедип алдынган. Бо дээрге тыва чонга канчаар-даа аажок улуг төөгүлүг болуушкун-дур. Тыва мөгелерниң делегей ареназынче үнүп, шаңналдыг черлерни ап турарының херечизи-дир. Оон аңгыда, маңаа ындыг улуг маргылдааларны эрттирери, бистиң тыва мөгелеривистиң «өзериңге», тренерлеривистиң арга-мергежилиниң байыырынга, ниити тыва чоннуң культуразын өске чонга улам билдингир болдуруп бараалгалыры дээн чижектиг ажыктыг талалары кончуг хөй. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, бистиң — олардан, оларның — бистен өөренип алыр чүүлдери эвээш эвес тургустунар дизе, улуг частас боор мен.

Россия чемпионады дээрге-ле, биче-делегей чемпионадыңга деп маргылдаа дижир болгай бис. Ындыг болган толээде, ону эрттиреринге кончуг улуг белеткел херек. Эгезинде чугаалааным бирги организастыг айтырыгларны чугаалажып тура, Б. С. Шыырап дыка хөй чүүлдерге доктааган. Бир-ле дугаарында, чемпионатты белеткээр болгаш эрттирер оргкомитеттиң штавы тургустунган. База шупту адырлар аайы-биле комиссияларны бадылаан. Чижээлээрге, маргылдааны эрттирерин белеткээр комиссия, хоорайны дериир болгаш коммуналдыг хандырылгазын харылаар комиссия дээш-ле — 20 хире комиссия ажылдап эгелээн. Биче-оол Сундуевич бо маргылдаага чижек санаашкын-биле безин алырга, 1500 хире аалчы кээп болурун дыңнатты. Маңаа ниитилиги, даштыкы хөй-ле журналистер база кээр болганда, аалчылар уткулгазының ёзулалынга белеткенир. Ынчангаш уруглар аразынга конкурс организастап эрттирериниң дугайында чугаа база болган. Тывага эң-не онзагай деңнелге эртер маргылдаа чүве болганда, оон белеткел ажылдарынга бүгү тыва чонну — малчын кижиден сайыт кижиге чедир хаара тудар деп Б. С. Шыырап демдегледи. Маңаа хөй деткикчилерни эвилелдеп киириштирериниң чугулазын ол онзалап айыткан. Маргылдааны эрттиреринге хөй-ле дериг-херексел: улуг таблолар, чадыглар, шывыглар, спортчу идик-хеп, маргылдааның эмблемазын көргүскен чурал рекламалыг майкалар, демир-үжүктерни чагыг-биле кылдыртыры негеттинип турар. Бо бүгү оон биске артып калырын база удуртукчулар бодап турган болбаан.

Ынчангаш баштайгы организастыг айтырыглар дугайында чугаалашкан хурал эрткен-дир. Ам кылыр ажылдарның канчаар чоруттунуп турарын маргылдаа эгелээже дээр чырыдар бис, эргим номчукчулар.

Кан-оол САТ.

ДЕТКИКЧИ БООП КИРЖИҢЕР

1997 чылдың июнь 5-тен 8-ке чедир Кызыл хоорайга хостуг хүрешке Россия чемпионады эртер. Моон адаанда оргкомитеттиң Тыва Республиканың юридиктиг албан черлеринге болгаш тус-тус кижилеринге үстүнде айыттынган хемчегни эрттиреринге акша-хөреңги деткимчезин көргүзеринге кыйгырыг болгаш «Хостуг хүрешке Россия чемпионадын белеткээриниң киржикчизи» деп ат дугайында дүрүмнү парладывыс.

КЫЙГЫРЫГ

Тыва Республиканың найысылалы — Кызыл хоорайга эртер Россия чемпионадынга аңгы-аңгы чурттардан 300 ажыг эң-не шыырак спортчулар кээп киржир.

Чемпионатты эрттирериниң оргкомитеди акша-хөреңги талазы-биле берге байдалды өөренип көргеш, Силерге белеткел ажылдарынга болгаш чемпионатты эрттиреринге деткикчи кылдыр киржириңерни сүмелеп тур. Бо айтырыгны чогумчалыг шиитпирлептер болзуңарза, Россия Чемпионадының деткикчизи болур Силер. Оргкомитет бодунуң талазындан Силерниң дугайыңарда реклама программазын Россияның болгаш ТР-ниң парлалгазынга, радио, телевидениеге белеткээр. Оон аңгыда, ТР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күркомитеди «Россия чемпионадын белеткээриниң киржикчизи» аттың дугайында дүрүмнү бадылаан, ында чемпионатты белеткээринге идепкейлиг киришкен юридиктиг албан черлерин болгаш тус-тус кижилерни шаңнап-мактаарын айыткан.

Акша-хөреңгини Кызыл хоорайның национал банкызында ТР-ниң Спорт күркомитединиң № 142457 МФО 264006 ИНН 1701009959 РКЦ агар санынче шилчидер.

Чылдың кончуг улуг, кедергей солун маргылдаазынга деткикчи болуп киржир боор силер деп идегедивис.

ДҮРҮМ

«1997 чылда хостуг хүрешке Россия чемпионадын белеткээринге киржикчи» деп атты Россия чемпионадын белеткээринге болгаш эрттирериңге чогаадыкчы, материалдыг азы акша-хөреңги-биле-даа улуг үлүүн киириштирген юридиктиг албан черлеринге, тус-тус кижилерге (чурттап турар, киир бижиткен чери, хамааты эргези хамаарылга чокка) тыпсыр.

Шаңнаткан кижилерге чемпионаттың белеткелинге киржикчи деп Дипломну, деткикчи деп сертификатты тыпсыр.

Диплом азы деткикчи деп сертификаттың ээлери Россия чемпионадының символиказын реклама угланыышкынныг ажыглаар эргелиг болур.

Диплом болгаш сертификат-биле кады деткикчиге чемпионаттың Хүндүлүг аалчызы деп шынзылганы тыпсыр. Ол шынзылга-биле чемпионаттың программазында кирип турар бүгү-ле эртер хемчеглерже кирер эргени деткикчи алыр.

Таңдыга

ТУРА-СОРУКТУГ ТРЕНЕР

Межегей ортумак школазының баазазында Бай-Хаакта уругларның спорт школазының хостуг хүреш филиалы доктаамал ажылдап турар. Сөөлгү 6 чылдарның иштинде ону Сарыг-оол Давааевич Тажы билдилиин-биле удуртуп келген. Ооң назы-хары дөгээн-даа болза, ам-даа адак-бышкаа чиик, эрес-кашпагай, хүрештерден черле чыдып калбас, бо-ла хүрежи берген турар. Ол бодунуң аныяк назынында Кызыл кожууннуң суурларынга тренерлеп, чеже аныяк оолдарны өөретпээн дээр.

Боду мынчаар чугаалаар кижи: «Мээң өөредип турган оолдарым аразында ам улуг улус аразында хүрежип чоруур, доктаамал шаңналдыг черлерни ап чоруур оолдар хөй. Оларны көрүп оргаш, кижиниң сеткили чайгаар-ла чырып кээр, чоргаарланып орар боор-дур. Ол-даа болза, спортка аныяктарны өөредип, төлептиг салгалды арттырып каан-дыр мен, дээн бодал кижиниң бажының иштинге дораан-на кирип келир.

Ам ол филиалда 60 хире өөреникчи 4 бөлүкте хаара туттунган. Тренерниң чугаазы-биле алырга, рынок экономиказының берге үезинде спортчу дериг-херекселдер садып алыры берге боор турар. Ынчалза-даа олар бергелерге торулбайн, маргылдааларны удаа-дараа эрттирип, аныяк спортчуларның арга-дуржулгазын бедидип турары өөрүнчүг болбайн канчаар.

Чоокта чаа кожуун төвүнге шилилге маргылдаа болган. Аңаа 80 ажыг оолдар боттарының аваангыр, кашпагайын көргүскен. Шаңналдыг чер алган оолдар Кызылга болур улуг маргылдаага белеткенип турар.

АЛДЫГЫ КЛАССЧЫ АНАРА

Бай-Хаакта бир шыдыраачы өг-бүле бар. Ол дээрге, Сарыг-оол Арган-оолович Монгуштуң өг-бүлези. Ол боду черле хоочун шыдыраачы кижи, кожуун чергелиг маргылдааларга үргүлчү-ле шаңналдыг черни ап турар. Ооң 10 класста Идегел деп кызы, 6 класста Анаразы херээжен улус аразынга ойнааш, үргүлчү шаңнадып, мактадып келгеннер.

Эрткен чылды үдээриниң бүдүүзүнде эртер эр улустуң аразынга шыдыраа маргылдаазы ол үезинде эртпейн барган. Ынчангаш ук маргылдааны чаа чыл эрткен соонда организастап эрттирген. Аңаа 14 эр шыдыраачы база 6-гы классчы Анара идепкейлиг киришкен. Анара чамдык хоочун шыдыраачыларны безин удуп, 14 сандан 4, 5 санны алгаш, чараш болгаш дидим ойнаан. Аңаа эр улус аразынга бир-ле дугаар идепкейлиг ойнааны дээш, тускай өртектиг белекти тывыскан.

Бирги черни мооң мурнунда шоолуг-ла билдинмейн турган, милицияның КАИ начальниги Владимир Кашпык-оолович Оюн, а ийигизин кожуун судунуң судьязы Даш-оол Кыстаевич Ондар алган. Тиилекчилерге хол шактарын кожууннуң шыдыраа федерациязының даргазы Борис Константинович Балчий-оол тывыскан. Үшкү черни алган Балгазын школазының башкызы Мерген Олегович Намдараа өртектиг белек-биле шаңнаткан. Ам кожууннуң шыдыраа федерациязы март айның эгезинде республика чергелиг ажык шыдыраа маргылдаазын эрттирерин планнап турар.

Савый-оол ООРЖАК.

Кызылга. Республика чергелиг

АЖЫК МАРГЫЛДАА

Хөл шыдыраага Кызылдың болгаш Кызыл кожууннуң командаларының аразынга ажык маргылдаа болуп эрткен. Ол маргылдааны республиканың шыдыраа федерациязы болгаш ресспорткомитет Шагаа хүннери 8-9-та организастаан. Аңаа Кызыл хоорайның бүгү организацияларындан база Каа-Хем суурдан шупту 16 команда күжүн шенешкен.

Маргылдааның эгезинден төнчүзүнге чедир күрүне университединиң командазы болгаш Каа-Хем суурнуң командалары хамыкты мурнап турганнар. Бир командага 5 оол, 1 кыс кижи киржилгелиг ойнаан. Маргылдааның сөөлгү хүнүнде чидиг болгаш шиитпирлиг демиселдиң түңнелинде, Кызыл кожууннуң Каа-Хем суурунуң демниг командазы 30 сандан 24,5 санны ап, бүзүрелдиг тиилелгени чаалап алган, а ийиги черни күрүне университединиң командазы тиилекчилерге бүдүн сан четпейн баргаш, алганнар. Үшкүзүн Кызылдың чыынды командазы алган.

Тиилекчи команданың кежигүннери республиканың экс-чемпионнары Л. Мохов, М. Адыг-оол, бирги разрядчылар М. Монгуш, М. Родион, С. Домбатай, С. Оскал-оол, М. Айлаана киришкеннер.

Бо маргылдаа үезинде бир онза демдеглексеп каар чүве чүл дээрге, кооператив техникумунуң аныяк өзүп орар шыдыраачыларының эки ойнап, 4-кү черни алганы өөрүнчүг. Ол командазы училищениң директору, республиканың экс-чемпиону Хоймер-оол Ондар баштап келген.

Маргылдаа төнген соонда, хөл шыдыраага дүрген ойнаар маргылдаа швейцар система-биле эрткен, аңаа 40 ажыг шыдыраачы киришкен. Чидиг демиселдиң түңнелинде, 6-6 саннарны ап, бирги, ийиги черлерни А. Болдынов, В. Гребенкин алганнар. Л. Мохов, В. С. Ховалыг дараазында черлерге төлептиг болганнар.

Николай ШИШИГИН.

«ШЫЫРАК БОКСЁР» ШАҢНАЛДЫ АЛГАН

Эрткен январь айда Швецияның Стокгольм хоорайга болуп эрткен делегей чергелиг бокс маргылдаазынга бистиң чаңгыс чер-чурттуувус Саян Санчат Россияның шилиндек командазының кежигүнү болуп, 57 кг деңзиге киришкен. Аңаа ол үш кижи-биле демисешкен. Баштайгы ужуражылгада Япониядан Такаказу Фужимотону нокаут-биле тиилээн. Ийиги ужуражылгада Олимпий оюннарының киржикчизи, Европаның шыырак дээн боксеру, швед Джон Ларбини сан талазы-биле уткан. Түңнел оюнда, испан боксер Сукеки Головатты база сан-биле тиилээш, чемпионнаан. Бирги черни албышаан, «Шыырак боксер» деп шаңналга төлептиин көргүскен.

Амгы үеде Саян Москвада. Удавас Таиландыга болур делегейниң «Хаанның кубогу» деп маргылдаазынга киржири-биле белеткенип турар.

ШИЛИЛГЕ БОЛГАН

Республиканың 1-ги чери дээш 1981-82 чылдарда төрүттүнген элээди оолдар аразынга бокска шилилге маргылдаа февраль 7-8-9 хүннеринде ТывКУ-нуң спортзалынга болуп эрткен. Бо маргылдааны республиканың урругларның-элээдилерниң спорт школазы (УЭСШ), директору В. А. Шутов) организастап эрттирген. Аңаа шупту кожууннардан 11 командага 121 спортчу оолдар күжүн шенешкен.

Үш хүн үргүлчүлээн маргылдаага деңзи аайы-биле 42-ге Олимпиад Кандан, 44-ке Самет Чимпиан (кайызы-даа Тес-Хемден), 46-га Айдың Балзанай (УЭСШ), 48-ке Айдыс Ойдуп-оол, 50-ге Багыр Монгуш, 52-ге Алияар Оюн (Каа-Хем кожуун), 60-га Артыш Чамзырай (УЭСШ), 66-га Виталий Русин (Чаа-Хөл) тус-тузунда чемпионнаан.

Бо маргылдаага шилиттинген оолдар Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң Иркутск хоорайга эртер зона маргылдаазынга барып киржирлер.

Бистиң корр.

ТЫВА ХҮРЕШ

Шагаага тураскааткан тыва хүреш маргылдаазы февраль 10-да, Кызыл хоорайның «Херел» спортзалынга болуп эрткен. Бо хүрешке адын бижиткен мөгелерниң аразында малчыннар наадымнарының 5 дакпыр чемпиону, Чаан мөге Аяс Монгуш, «Наадым-90-ның» тиилекчизи Геннадий Монгуш, Шамбалыгдан хоочун мөге Владимир Монгуш, аныяк, шыырак мөгелер аразында ады билдинип келген Начын Күнгаар, Кайгал-оол Донгак, Үшпас Куулар, Кан-Демир Куулар, Андрей Хертек дээш оон-даа өскелер барын. Владимир Биче-оол мөгелерни сорук киир сүрлүг үнү-биле чарлап, аарыкчыларга дыңнатты. База эң солун чүве РНТ-ниң телеоператорлары мында кээп хүрешти тырттырып турарын дыңнатпышаан, сорук кирип, эде-хере тыртынып алырын сүмеледи-даа. Адын бижиткен мөгелерниң ниити саны чүгле 28-даа болза, шыырак мөгелерниң аразында сегиржип алыышкын чидиг демиселге эртер дээрзи-ле илдең.

Хүрештиң ажыдыышкынынга республиканың тыва хүреш федерациязының даргазы Ш. Д. Куулар сөс алгаш, чыылган чонга, спортчуларга Шагаа-биле байыр чедиргеш, маргылдааның тугун көдүрери-биле Аяс Монгушту кыйгырды. Тыва чоннуң ыдык ырының хөгжүмүнге үдедип алгаш, ол тукту көдүрүп үндүрерге, чон бүт кырынга туруп келгеш, ёзулалды кылган. Ооң соонда дарый, март 16-да болур Президент соңгулдаларынга хамаарыштыр тыва хүреш федерациязының активинге хүлээп алганы амгы Президент Ш. Д. Ооржакты 2-ги хуусаада катап соңгуурунуң дугайында мөгелерге кыйгырыын Роберт Хомушку номчаан.

Баштайгы салыг чоруп турар аразында, деткикчилер бо хүрешке хөй болганын барымдаалааш, 12 мөгеге чедир шаңнаарын Владимир Сумакинович чарлай каапты. Хөйге ады билдингир, үстүнде адааным мөгелер онагларын бирги ээлчегде ажып алдылар. 2-ги ээлчег соонда, 7-ден 12-ги чер алган мөгелерге акша шаңналдарын тывыскан. Ынчангаш 6 мөге арткан. Кымнарыл ол дээрге, Аяс, Владимир, Геннадий, Шолбан Монгуштар, Кайгал-оол Донгак база Каң-Демир Куулар олар-дыр. 3-кү салыгда Геннадий Владимир Монгушту дөрт-хончуже киир туткаш, тыртпышаан, итпишаап чоруй, бир кыдыынче чая шелгеш, аппарып кагды. Аяс Шолбан Монгушту, Кайгал-оол Каң-Демирни буттааш, октап алдылар.

Арткан 3 мөгени долгандырыг аргазы-биле хүрештирерге, Геннадий Монгуш 3-кү черни алган, Аяс Кайгал-оол Донгакты арай боорда-ла ужурду. Ынчангаш Чаан мөге Аяс Монгуш бо удаада база-ла бодунуң мөге адын бадыткап, шүүп кааны ол. 3-кү черни алган мөгелерге акша болгаш өртектиг белектерни Шулуу Куулар тывыскан. Дээди Хуралдың Даргазы К. А. Бичелдей эрестиг, дидим, чараш хүрешкени дээш, 500 муң рубльди Кайгал-оол Донгакка тывыскан. Эң аныяк мөге дээш Сайдаш Сандан сарлык дүгү болгаш тыва дугайында номну спорткомитеттен шаңналга алган.

Шыгаар АДАРОВ.

Информастыг дыңнадыг

ҮЛЕТПҮР БАНКЫЗЫН ЭДЕ ОРГАНИЗАСТААН

МОСКВА. АФИ. Найысылалдың Шыгжамыр банкызының структуразынга Агроүлетпүр банкызын (АҮБ) каттышканының соонда (чаа ады НШБ—АГРО), эде организастаашкынның чоруп турарын РФ-тиң Экономика яамызы эки деп көрген. Ол дугайын РФ-тиң Сан яамызының сайыдының бирги оралакчызы Яков Уринсон эрткен пятницада саң-хоонуң информация агентилеринге дыңнаткан.

Экономика сайыдының оралакчызы, агроүлетпүр секторун хөгжүдер айтырыгларны харылап турар Иван Стариковтуң чугаалааның ёзугаар алырга, АҮБ-тү дамчыштыр көдээ ажыл-агый бүдүрүкчүлерин акшаландырып турарының байдалын сайытка неделя санында дыңнадып турар апарган.

«Амгы үеде АҮБ-те боттуг эде организастаашкын чоруп турар, Агроүлетпүр банкының структуразынга билдинмес чылдагааннар-биле кире берген организацияларны үндүрген» деп Я. Уринсон медеглээн.

АҮБ-ниң төп аппарадында кадрлар составының талазы-биле организастыг ажылды дооскан, ажыл-чорудулганың угланыышкынын тодараткан деп НШБ—АГРО-нуң төлээзи база дыңнаткан.

«Бөгүн бистиң мурнувуста турар сорулга болза Агроүлетпүр банкының девискээр аайы-биле 64 салбырынга эде организастаашкынны идепкейжидери болгаш саң-хоо байдалын быжыглаары болур» деп деп НШБ—АГРО-нуң төлээзи медеглээн.

НШБ эрткен чылдың декабрь айда адааннажылгага тиилеп алганының соонда, АҮБ-ниң акцияларының контроль пакеттерин алган, ооң соонда, АҮБ-ниң девискээр аайы-биле салбырларын эки хандырып эгелээн, ылаңгыя Агроүлетпүр банкының Красноярскиде филиалының бүгү салбырлары төлевирлер чорударын долузу-биле катап эгелээн деп, ол база дыңнаткан.

1997 чылдың январының ортан үезинде Агроүлетпүр банкының директорлар чөвүлели НШБ—АГРО-нуң саң-хоо структуразынга кирер дугайында шиитпирни хүлээп алган. НШБ 1996 чылдың декабрьда АҮБ-ниң 129,26 млрд. рубль түңнүг акцияларын пакедин садып алган, ол ышкаш банкылар аразының чээлизин кылдыр 1 триллион рубльди АҮБ-ге бээр дугайында керээни чарган.

НШБ—АГРО ИЙИ АЙ ИШТИНДЕ ОБЛАСТАР ЧАГЫРГАЛАРЫНГА 140 МЛРД. РУБЛЬ ЧЭЭЛИНИ БЕРГЕН

НШБ—АГРО девискээрлерге чээли политиказын идепкейжидип, экономиктиг чидиг болгаш социал айтырыгларны чер-черде эрге-чагыргаларның шиитпирлээринге дузаны кадып турар. Эрткен чылдың декабрьның ийиги чартыындан эгелээш, бо чылдың январьның төнчүзүнге чедир үеде чер-черде эрге-чагырга органнарынга 140 млрд. рубльдиң чээлизин берген. Чижээ, Красноярскиниң муниципалитет транспорт организацияларының ажылдакчыларының шалыңын төлээринге, спорт комплекизин эде кылырынга, Свердловск областың бюджет организацияларының шалыңын төлээринге, Омскиниң чылыг четкилериниң база котельнаяларының муниципалитет организацияларының ажылчыннарының шалыңын төлээринге акшаны берген.

НШБ—АГРО ВОЛОГОД ОБЛАСТЫҢ ЭКОНОМИКАЗЫНГА ДУЗАЛААР

НШБ—АГРО болгаш Вологод областың чагыргазы ук девискээрни хөгжүдеринге кады ажылдажылга дугайында кол дугуржулгага ат салган. Банк экономика структуразын эде тургузарынга болгаш социал талага дузалаарын хүлээнген, областың кол-кол бүдүрүлгелериниң техниктиг эде дериңринге дузалаар. НШБ—АГРО девискээрниң улус ажыл-агыйында төлевир кылбас айтырыгларны шиитпирлээр, муниципалитет чээлилерин хандырар.

Дугуржулганы күүседиишкинниң эгелээшкинниң баштайгы базымы болза Вологод областың чагыргазынга 20 млрд. рубльди бюджет организацияларының ажылдакчыларынга шалың өрезин төлээри-биле бергени болур. Өске-даа айтырыгларны шиитпирлээн.

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Бистиң эргим ынак ававыс Галина Манчы-Сүрүновна САТ эрткен хүннерде 50 харлаан юбилейин демдегледи, а угбавыс Чодураа Алдын-ооловна САРЫГБАЙ 30 харлаар.

Ававыс бүгү назынында Чөөн-Хемчик кожууннуң Хайыраканга көдээ ажыл-агыйы бүдүрүлгезинге агрономнап ажылдап келген. Ол — беш уругнуң ынак иези. Бисти өстүрүп, кижизидип, амыдыралдың делгем оруунче киирген. Бистиң амыдыралывыска угбавыстың киирген үлүү база улуг.

Ынак ававыстың, угбавыстың юбилейлерин таварыштыр оларга каң дег кадыкшылды, аас-кежиин болгаш узун назын назылаарын күзедивис.

Оолдары Омак, Руслан, уруглары Луиза, Лаура, уругларының уруглары Диана, Анна, Саша, кенээттери Долаана, Чойган, күдээлери Шолбан, Аркадий.

Бистиң ачавыс, кырган-ачавыс Бады Шыырапович БАМБА февраль 17-де 60 харлады. Буруудатпа ачай, ынак солунувус «Шынның» үнер хүнү безин кызырлы берген чүве-дир.

Ачавыс хөй чылдарда Эрзин кожууннуң көдээ ажыл-агый шугумунга ажылдаан, «Тыва Республиканың алдарлыг зоотехниги» хүндүлүг аттың эдилекчизи. Ававыс Раиса Шетовна-биле 35 чыл иштинде чурттааш, бисти өөредип, кижизидип келген ачавысты мактавас аргавыс чок.

Ачавыстың мугур хар харлаан хүнүн таварыштыр байыр чедирбишаан, каң дег кадыкшылды, ам-даа хөй өөрүшкүнү, аас-кежиин, чонунуң мурнунга мурнундагы дег бараан болуп, хүндүткелдиг болурун күзедивис.

Оолдары Мерген, Орлан, уруу Урана, күдээзи Роман, кенээттери Оля, Оюмаа, уругларының уруглары Айдаана, Долаана, Болат, Дүгер.

ЧАРЛААЛДАР

«ПОЛИГРАФ» ФИРМА СИЛЕРГЕ

- Таңмаларны, штампыларны, дииэелээр демирлерни;
- фирма саазыннарны, шынзылгаларны, бараанарга кожар саазыннарны;
- силерниң күзээниңер өңнүг саазынга алдын, мөңгүн будуктуг үжүктер-биле парлаан база голография езугаар кылган визит карточкаларын;
- бажыңнар болгаш машиналар дүлгүүрлерин улуг күзеливис-биле кылып бээр бис.

Силерниң күзээниңерден артык чүүлдерни кезээде бараалгадып турар бис.

БИСТИҢ АДРЕЗИВИС: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 30. № 16 кабинет. Телефоннары: 3-31-98, 3-83-27.

КЫЗЫЛДЫҢ ПИВО ЗАВОДУ **кургадып каан дараазында сиген-дазылдарны болгаш чимистерни садып ап турар:**

- ыт кадының чимизи;
- чодурааның чимизи;
- долаана чимизи;
- арга-арыгның инек-караа бүрүзү;
- киш-кулаа бүрүзү;
- улуг оът;
- солодка дазылы;
- пижма дээр сарыг чечектер;
- хадың урузу (чага)
- киш-кулаа кады.

Тайылбыр алыр телефону: 4-14-75.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ КҮРҮНЕНИҢ ӨНЧҮ ЭРГЕЛЕП БАШКАРАР КОМИТЕДИ

1997 чылдың февраль 27-де эдилелге турган автомашиналарны болгаш дериг-херекселдерни садар талазы-биле аукционну эрттирер:

Машиналарның, дериг-херекселдерниң маркалары	Үндүрген чылы	Эге өртээ (муң рубль).
1. ГАЗ-66 (Техдуза)	1986	9000
2. ИЖ-2715	1989	6300
3. Автокран ЗИЛ-130	1984	артык кезек
4. Автокран ЗИЛ-130	[illegible]	артык кезек
5. Авточудурукчу	1986	4000
6. Үттээр станоктар	[illegible]	1200
7. ГАЗ—САЗ-5314	1988	10300
8. ЗИЛ-131 (фургон)	1988	15300
9. КРАЗ-255 В (сөөртүкчү)	1989	16800
10. КамАЗ-5320 (боду чүдүрер контейнер сөөртүкчүзү)	1988	46000

Автомашиналарның, дериг-херекселдерниң техниктиг көрүлдезин оларның турар черинге чорудар.

Аукционга киржир чагыгларны 1997 чылдың февраль 26-га чедир хүлээп алыр.

АДРЕЗИ: Кызыл хоорай, Чүлдүм 18, Чазак бажыңы, кабинет 424, телефону 3-78-24.

Алдынай Бадыраевна Ооржактың адынга Чадааның № 2 школазының 1994 чылда тывысканы А-530354 аттестадының читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

1997 чылдың февраль 22—23 хүннеринде Чеди-Хөл кожууннуң Хову-Аксы суурга «Тыва кобальт» комбинаттың бирги ажыдыкчыларының бирээзи **К. Х. ХОЙТПАК-ООЛГА** тураскааткан эр болгаш херээжен улустарның хол-бомбүүнге маргылдаазы болурунче күзелдиглерни чаладывыс. Команда бүрүзү 100.000 рубльди долаага салыр.

АПТЕКА ЧАЛАП ТУР

Кызыл хоорайның болгаш кожууннарның хүндүлүг чурттакчылары!

Кызыл хоорайда МОСКОВСКАЯ кудумчузунда 106 дугаарлыг бажыңда АПТЕКА ажыттынган. Калбак хереглелдиң янзы-бүрү эм-таңнарын оон чиик өртек-биле садып ап болур силер.

Эмнерни мөөңнеп садып алыр болза, өртээн 20 хуу кызырар. Пенсионерлер, бүгү дайыннарның киржикчилери болгаш инвалидтер эм-таңны 10 хуу чиик өртек-биле садып алыр.

АПТЕКА дыштаныр хүн чокка, 8 шактан 18 шакка чедир ажылдап турар.

Силерниң дугайыңарда, Силерниң кадыыңар дугайында сагыш салып тур бис. Эжиивис кезээде ажык!

АДРЕЗИВИС: Кызыл хоорай, Московская 106.

АРЗЫЛАҢ МӨГЕГЕ АЛДАРЖЫДЫП

1997 ЧЫЛДЫҢ ФЕВРАЛЬ 21—22—23 хүннеринде Чадаана хоорайга

ТАР-ның Арзылаң мөгези **ЧАМЫЯНГА** тураскааткан тыва хүрештиң долгандырыг хевиринге маргылдаазы болур.

Республиканың бүгү мөгелерин чаладывыс.

Чадаанада 22-3-00 телефондан тайылбырны ап болур.

ОРГКОМИТЕТ.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң ынак оглувус Аян Шыдырааевич Саая озал-ондакка таварышкаш мөчээн. Биске таварышкан аар-берге ажыг-шүжүгнү бистиң-биле үлежип, оглувусту сөөлгү орукче үдээринге бүгү талалыг дузаны чедирген ТР-ниң Чазаанга, «Бистиң бажыңывыс — Россия» шимчээшкиниң Тывада девискээр чөвүлелинге, федералдыг почта албанының Тыва Республика эргелелиниң, Өвүр кожуун чагыргазының, Кызыл хоорайның № 9 школазының коллективтеринге, Кызылда чаңгыс чер-чурттугларывыска, оглувустуң чаңгыс классчыларынга чүректиң ханызындан четтиргенивисти илередип, черге чедир мөгейдивис

Шыдыраааларның өг-бүлези, төрелдери.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш «Шын» солун редакциязының коллективи.

Кол редактор
В. Ф. ЧАДАМБА.

РЕДАКЦИЯНЫҢ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. БАЗЫР (кол редакторнуң оралакчызы), М. К. КАЛЧАН (үлетпүр килдизиниң эргелекчизи), Т. П. ХЕРТЕК (ниитилел килдизиниң корреспондентизи), Е. О. СЕВЕКПИТ (корректор).

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер — 3-34-26; кол редакторнуң оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; харыысалгалыг секретарь — 3-34-92, оралакчылары —3-45-93
КИЛДИСТЕР: ниитилел амыдыралы — 3-34-19; 3-34-98; үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; көдээ ажыл-агый —3-36-82; культура, өөредилге болгаш чогаал — 3-39-15; медээлер болгаш спорт — 3-34-57; очулга — 3-34-39; 3-34-93; чагаа — 3-39-03; корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер — 2-27-41; солун келбейн барганда — 3-57-92; 3-14-94; бухгалтерия 3.41.16; чарлалдар килдизи — 3-34-39.

Агар саны: КБ «Тыва кредит» № 363406, корр. сч. 700161629, МФО 049304729, ИНН—1701008465.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужудулгазының чагыдылгазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттирген.
Бүрүткеттирген дугаары — Т 00007.
Солунга парлаттынган материалдарның, авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама. Тираж 7275. Чагыг № 280.